

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«___» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»

Тема: «Криміналістичне дослідження паперових грошей України»

Виконавець: студентка 2 курсу, групи ПР-201Мз Онопрієнко Ірина Вадимівна

Керівник: к.ю.н., доцент кафедри кримінального права і процесу Сисоева Вікторія Петрівна

Київ–2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра кримінального права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«_____» _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ**на виконання кваліфікаційної роботи**

Онопрієнко Ірини Вадимівни

1. Тема роботи «Криміналістичне дослідження паперових грошей України», затверджена наказом ректора від 24 вересня 2020 р. № 1771/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р.; з 21 грудня по 27 грудня 2020 року.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд юридичних джерел щодо судових експертиз. Зокрема, розглядається питання про особливості проведення криміналістичної експертизи паперових грошей. Феномен підробки грошей є надзвичайно розповсюдженим суспільно небезпечним явищем, але, як правило, проводиться підробка саме паперових грошей.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.11.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензії	до 05.12.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020

Керівник кваліфікаційної роботи

к.ю.н., доцент кафедри
кримінального права і процесу
Сисоєва Вікторія Петрівна

(підпис)

Завдання прийняв до виконання

Онопрієнко Ірина Вадимівна

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Криміналістичне дослідження паперових грошей України» 86 сторінок, 75 використаних джерел.

КРИМІНАЛІСТИКА, СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ПАПЕРОВІ ГРОШІ, ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ, КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини в сфері боротьби з підробкою та збутом підроблених паперових грошей України. Предметом дослідження є правова регламентація, практика і результативність боротьби з підробкою і збутом гривень та теоретичні дослідження, комплексна методика криміналістичного дослідження паперових грошей України.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в розробці комплексної криміналістичної методики дослідження підроблення і збуту паперових грошових знаків України на основі узагальненого їх криміналістичного аналізу та наданні пропозицій по вдосконаленню організації боротьби з фальшуванням грошей в Україні.

Методологічну основу дослідження становлять принципи та основні категорії діалектико-матеріалістичного пізнання соціальних явищ і процесів розвитку та взаємозв'язку об'єктів реальної дійсності, система загальнонаукових та спеціальних методів, які є засобами наукового пошуку в арсеналі гуманітарних, у тому числі й юридичних наук.

Одним з важливих елементів розкриття та розслідування фальшивомонетництва є криміналістична експертиза грошових знаків, яка дає можливість встановити факт їх підроблення та забезпечити інформацією правоохоронні органи з метою проведення слідчих та оперативних дій, направлених на розшук злочинців. З точки зору експертного дослідження банкноти виступають об'єктом техніко-криміналістичної експертизи документів.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати у навчальному процесі, підготовці проектів нормативно-правових актів, правозастосовній практиці.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи криміналістичного дослідження паперових грошей України	11
1.1. Поняття паперових грошей	11
1.2. Історія виникнення гривні	17
1.3. Загальна характеристика банкнот і захисних елементів	24
РОЗДІЛ 2. Криміналістичне дослідження підробки гривень України	33
2.1. Підробка сучасних паперових грошових знаків	33
2.2. Способи підробки паперових грошей України	38
2.3. Проблеми захисту гривні від підробки	51
РОЗДІЛ 3. Методологія криміналістичного дослідження паперових грошей України	56
3.1. Криміналістична методика дослідження паперових грошових знаків України	56
3.2. Методи та засоби криміналістичного дослідження гривні	62
3.3. Криміналістичний облік підроблених паперових грошей України	68
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Незалежна Українська держава послідовно йде шляхом корінної перебудови соціального та економічного життя суспільства. Проте труднощі економічного росту та розбалансованість споживчого ринку призвели до значного підвищення рівня злочинності, про що наголошувалось в Указі Президента України «Про невідкладні дії по посиленню боротьби із злочинністю» від 21.07.1994 року: «Вважати боротьбу із злочинністю проти особи, злочинністю в економічній сфері, зокрема в кредитно-фінансовій та банківській системах, в зовнішньоекономічній діяльності та торгівлі, на транспорті головними напрямками в діяльності правоохоронних органів». Серед злочинів, найбільш характерних для нашого сьогодення, особливе місце займає таке кримінальне явище, як виготовлення чи збут підроблених грошей. Вказаний злочин підриває кредитно-грошову систему та фінансову політику держави, приносить нетрудові доходи особам, які, як правило, не займаються суспільно-корисною працею, породжує паразитичний спосіб життя. При цьому варто зазначити, що ряд кримінальних справ, пов'язаних з розслідуванням зазначеного типу злочину, на протязі ряду років залишається нерозкритим, а злочинці – без покарання. Крім того, фальшування грошей справедливо належить до числа злочинів міжнародного характеру, оскільки виготовлення і збут підробленої валюти негативно впливають на нормальні відносини між країнами та завдають шкоди міжнародному економічному розвитку і співробітництву.

Одним з важливих елементів розкриття та розслідування фальшивомонетництва є криміналістична експертиза грошових знаків, яка дає можливість встановити факт їх підроблення та забезпечити інформацією правоохоронні органи з метою проведення слідчих та оперативних дій, направлених на розшук злочинців. З точки зору експертного дослідження банкноти виступають об'єктом техніко-криміналістичної експертизи документів.

Дослідженням фундаментальних теоретичних засад та розробкою окремих методик криміналістичного дослідження документів займалися такі відомі вчені-криміналісти, як Р.С. Белкин, Є.Ф. Бурінський, А.І. Вінберг, О.О. Ейсман, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, С.Д. Павленко, В.М. Палій, Ю.І. Паршиков, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, М.В. Терзієв, І.Я. Фрідман, О.Р. Шляхов, М.Є. Шумило, М.П. Яблоков та багато інших. Над проблемою криміналістичного дослідження паперових грошових знаків у різний час працювали: Т.П. Бірюкова, О.О. Гусєв, В.В. Коваленко, А.Г. Корольков, В.В. Кузнєцов, В.П. Лютов, А.С. Медведєв, І.А. Мілорадов, Д.Я. Мірський, А.П. Моїсеєв, С.Ю. Петряєв, Є.В. Старіков, Л.А. Чередниченко, С.В. Чулков та інші. Але тільки в одній роботі С.Ю.Петряєва частково аналізувались захисні елементи гривень НБУ, а у більшості вище зазначених робіт об'єктом дослідження були або паперові гроші СРСР, або іноземна валюта. Криміналістичне дослідження паперових грошей України як окрема проблема раніше в криміналістичній літературі взагалі детально не розглядалась. У зв'язку з цим, виникла необхідність вивчення і систематизації всіх теоретичних та практичних знань щодо криміналістичного дослідження паперових грошових знаків, адаптація їх до практики дослідження гривень НБУ та розробка методики криміналістичного дослідження паперових грошей України.

Значний внесок в розвиток її науково-методологічної основи зробили Бахін В.П., Гончаренко В.Г., Іщенко А.В., Клименко Н.І., Коновалова І.Ф., Кузьмічов В.С., Лисиченко В.К., Лукашевич В.Г., Салтевський М.В., Сегай М.Я., Шепітько В.Ю., Шляхов О.Р., Фрідман І.Я. та інші.

Проте в наукових працях названих авторів не розглянуті такі актуальні питання, як виділення криміналістичного дослідження грошових знаків в самостійний вид судових експертиз в рамках технічної експертизи документів; експертне дослідження міри схожості підроблених банкнот із справжніми та необхідність відображення даного факту у висновку експерта; комплексне дослідження паперових грошових знаків; техніко-криміналістичне дослідження

сучасних захисних властивостей паперу, водяних знаків, фарби, реквізитів банкнот, активних елементів захисту. Крім того, в вищезгаданих роботах не систематизовані або відсутні і відомості про ознаки багатьох сучасних способів підроблення реквізитів та матеріалів грошових знаків і методів їх виявлення; не визначені напрямки організації боротьби з фальшуванням грошей в нових політико-економічних умовах України.

Недостатня вивченість вказаної проблематики і, в той же час, її практична значимість обумовили актуальність теми кваліфікаційної роботи.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в розробці комплексної криміналістичної методики дослідження підроблення і збуту паперових грошових знаків України на основі узагальненого їх криміналістичного аналізу та наданні пропозицій по вдосконаленню організації боротьби з фальшуванням грошей в Україні.

Для досягнення поставленої мети були вирішені такі **задачі**:

1. Проведено узагальнення накопичених теоретичних знань в галузі виготовлення банкнот, їх захисту від підробки та експертного дослідження.
2. На основі аналізу теоретичних основ судової експертизи та експертної практики дано обґрунтування необхідності виділення дослідження банкнот в самостійний вид судових експертиз.
3. Вивчені та класифіковані сучасні способи підроблення паперових грошових знаків в цілому та їх окремих реквізитів.
4. Досліджені основні проблеми захисту гривні від підробки.
5. Внесені пропозиції щодо удосконалення захисту від підробки паперових грошей України.
6. Здійснено аналіз сучасних методів та технічних засобів криміналістичного дослідження та обліку підроблених паперових грошей України.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини в сфері боротьби з підробкою та збутом підроблених паперових грошей України.

Предметом дослідження є правова регламентація, практика і результативність боротьби з підробкою і збутом гривень та теоретичні дослідження, комплексна методика криміналістичного дослідження паперових грошей України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять принципи та основні категорії діалектико-матеріалістичного пізнання соціальних явищ і процесів розвитку та взаємозв'язку об'єктів реальної дійсності, система загальнонаукових та спеціальних методів, які є засобами наукового пошуку в арсеналі гуманітарних, у тому числі й юридичних наук. Зокрема, при аналізі розповсюдження підробки паперових грошових знаків України та зареєстрованих способів їх підробки був застосований статистичний метод, при розгляді появи, розвитку паперових грошей на території нашої країни, а також виникнення фальшивомонетництва – історико-правовий, при безпосередньому дослідженні гривень України використовувались методи спостереження, вимірювання, порівняння та узагальнення, при класифікації способів підробки гривень НБУ – системно-структурний.

Наукова новизна дослідження визначається проведенням комплексних розробок вибраної тематики та дослідженням теоретичних і практичних питань, пов'язаних з організацією та подальшим вдосконаленням криміналістичної експертизи грошових знаків.

Теоретична та практична значимість кваліфікаційної роботи визначається тим, що розробка проблематики експертного дослідження підроблених банкнот має за мету сприяння подальшому розвитку теорії судової експертизи, її наукових основ, а пропозиції і рекомендації направлені на підвищення ефективності вирішення практичних задач слідчої та експертної діяльності і діяльності органів внутрішніх справ взагалі. Проведені аналізи і розроблена методика збільшують об'єм експертної інформації про об'єкт, що досліджується, сприяють об'єктивізації криміналістичних досліджень фальшивих банкнот, підвищують їх науковий рівень і обґрунтованість висновків експертів.

Обсяг і структура роботи обумовлені метою та завданнями дослідження, а також логікою розташування в ній матеріалу. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, 9 підрозділів, висновків та списку використаної літератури – 75 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПАПЕРОВИХ ГРОШЕЙ УКРАЇНИ

1.1. Поняття паперових грошей

Практика карбування державою заміників повноцінної золотої монети та роль благородних металів як миттєвих посередників у сфері обміну зробили можливою заміну грошового товару знаками вартості – металевими та паперовими.

Вперше паперові гроші з'явилися в Китаї у XII ст., у Росії – 1769 р. починаючи з кризи 1929-1933 рр. у більшості країнах, а з 1936 р. у всіх капіталістичних країнах функцію засобу обігу виконували тільки паперові гроші.

Поняття паперових грошей має два тлумачення: широке, коли паперовими називають будь-які грошові знаки, виготовлені з паперу (розмінні і нерозмінні банкноти, казначейські білети тощо), і вузьке, коли паперові гроші ототожнюються зі знаками вартості, що імітуються казначейством для покриття бюджетних витрат. Розглянемо поняття паперових грошей у вузькому розумінні.

Паперові гроші – це нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяються нею примусовим курсом, визначаються законодавчо обов'язковими до приймання у всі види платежів. Або іншими словами, паперові гроші – це грошові знаки або символи повноцінних грошей, наділені примусовим курсом, які випускаються для потреб держави. По суті, - це завершена форма знака вартості, яка відірвалася не тільки від субстанціональної вартості грошей, а й від реальних потреб обороту. Мірилом їх емісії стає не потреба обороту в платіжних засобах, а потреба держави у фінансуванні бюджетного дефіциту. Такі гроші називають ще кредитними, або казначейськими [13; 134].

Паперові гроші - це знаки повноцінних грошей. Гроші як засоби звернення виконують швидкоплинну роль при обміні товарів. Тому золото

функціонує тут тільки як еквівалент ціни товару, як гроші. А оскільки гроші не є загальним втіленням багатства, то для продавця не має значення, чи мають гроші ту вартість (якщо це золото, чи дійсно в монеті стільки золота) або це паперові гроші, які він зможе обміняти на реальне золото або інші цінні товари. Йому важливо, щоб ці гроші користувалися суспільним визнанням. Цим і тим, що паперові гроші зручніші в обігу, пояснюється факт переходу від металевих грошей до паперових.

Можливість такого переходу закладена у функції грошей як засоби звернення. Використання цієї можливості для практичного здійснення випуску паперових грошей в звернення припускає наявність двох умов: щодо розвинених товарно-грошових відносин і наявність довіри до паперових грошей.

Виникнення паперових грошей зумовлене об'єктивними причинами, які також в кінцевому підсумку призвели до демонетизації золота. Проте у кожному конкретному випадку до випуску паперових грошей державу спонукають й інші причини, зокрема необхідність покрити дефіцит державного бюджету, оскільки уряд це не спроможний зробити збільшенням надходжень грошових коштів з інших джерел.

Об'єктивні умови для створення паперових грошей в окремих країнах визріли на початку переходу до капіталістичного способу виробництва. У попередніх формаціях таких умов не було. Тому окремі спроби випустити там паперові гроші закінчувалися невдачею. Населення сприймало їх як гроші і погоджувалося дотримуватися їх у платежі лише доти, доки держава підтримувала надію обміняти їх на реальні цінності. Як тільки така надія зникала, паперові гроші вилучалися з обігу і будь-які каральні заходи держави не могли змусити населення брати їх як гроші [21; 348].

Отже, паперові гроші – це об'єктивний продукт розвитку економічних відносин у суспільстві. Роль держави обмежується тим, що, використовуючи об'єктивно обумовлені можливості заміни повноцінних грошей неповноцінними знаками вартості, вона друкує ці знаки і визначає умови

випуску їх в обіг. І доки випуск паперових грошей не перевищуватиме об'єктивних потреб обігу в грошах, доти вони будуть виконувати функції засобів обігу і платежу.

На початку випуску паперових грошей, коли вони тільки входять в обіг довіру суб'єктів може забезпечуватися державою двома способами:

1) обіцянкою розмінювати нові гроші в майбутньому на золото, як це було в радянській Росії в 1922 р. при випуску нових грошей – червінців;

2) прив'язуванням випуску паперових грошей до кредитних грошей чи будь-яких кредитних зобов'язань, що до цього були в обігу в даній чи сусідній країні і до них сформувалася довіра суб'єктів ринку.

У більшості країн у ХІХ –ХХ ст.. паперові гроші виникли на основі розмінної банкноти, яка була в обігу. У певний момент розмін банкноти припинявся, і без будь-якої зміни зовнішнього вигляду їх починали випускати для покриття бюджетного дефіциту, тобто вони ставали паперовими грошима. Проте суб'єкти ринку не відразу помічали таку зміну їх сутності і приймали в платежі [16; 9].

Після впровадження паперових грошей в обіг довіру до них підтримувати певний час держава методами економічної політики. В умовах розвинутої ринкової економіки держав є наймогутнішим і найактивнішим суб'єктом економічних, у тому числі грошових, відносин. Вона має широкі податкові зв'язки з усіма суб'єктами грошового обороту і є одним з найбільших виробників товарів і продавцем їх на ринку, а також одним з найактивніших суб'єктів на ринку цінних паперів. У всіх цих випадках держава одержує гроші у великих розмірах від інших суб'єктів сфери обігу, і якщо вона погоджується одержувати платежі в паперових грошах, то інші суб'єкти обігу приймають їх у платежі і між собою.

Тут діє фактор довіри до наймогутнішого з економічного погляду партнера, який істотно впливає на поведінку всіх інших суб'єктів, унаслідок чого вони сприймають паперові знаки як повноцінні гроші. Ця дія базується не на суб'єктивній, а на об'єктивній економічній основі, на якій розвивається

кредит взагалі. Доти, доки суб'єкти сфери обігу мають можливість купувати за свої паперові знаки товари чи послуги, вони віритимуть у кредитоспроможність держави і прийматимуть паперові гроші як платіж за свої товари, у тому числі й від держави.

Крім фактора довіри до держави-емітента, обіг паперових грошей, навіть за умови їх знецінення, підтримуються й іншими чинниками. Для багатьох суб'єктів обігу не має вибору, і вони можуть обміняти свій товар, лише продавши його за паперові гроші. передусім держава забороняє обіг іноземної валюти на внутрішньому ринку, і населення як один з найчисельніших його суб'єктів змушене продавати свою робочу силу за національні грошові знаки, що відкриває їм шлях в обіг. Ті ж суб'єкти, які мають можливість продавати свій товар за іноземну валюту чи по бартеру, як правило, використовують цю можливість, обмежуючи сферу обігу національних грошей. Тому зростання інфляції неминуче супроводжується бартеризацією, доларизацією відносин [7; 63].

Крім того, більшість суб'єктів ринку мають певні запаси нагромаджених паперових грошей. Будучи неспроможними обміняти їх на товари чи іноземну валюту, вони змушені підтримувати їх обіг, щоб остаточно не втратити свої заощадження.

Усе це свідчить про те, що паперові гроші мають не тільки певні ознаки кредитних грошей, а й явні специфічні особливості, що дає підстави класифікувати їх як окремий, менш розвинутий вид кредитних грошей.

Ознаки паперових грошей (див. додаток 1):

- випуск їх для покриття бюджетного дефіциту;
- нерозмінність на золото;
- примусове запровадження в оборот;
- нестабільність курсу;
- неминуче знецінення.

Ці ознаки властиві насамперед грошам, що емітуються безпосередньо урядом в особі Міністерства фінансів (казначейські білети, зобов'язання). Але

цих ознак можуть набувати і гроші, які емітуються банками, якщо їх емісія їх спрямовується на фінансування бюджетного дефіциту.

Отже, самі по собі паперові гроші вартості не мають. Висока ліквідність паперових грошей визначається такими ознаками:

- прийнятністю грошей;
- законний платіжний засіб – паперові гроші, по суті є декретивними грошима; вини стають грошима тому, що так вирішила держава;
- відносна обмеженість.

З розвитком банківського кредиту і банківської справи взагалі банки стали випускати замість комерційних векселів свої зобов'язання – банкноти, які поступово перетворилися в універсальний платіжний і купівельний засіб і стали самостійним видом кредитних грошей – банківськими грошима.

Банкнота в самому загальному трактуванні є простим векселем емісійного банку. особливо чітко виявляється спорідненість її з векселем на першому етапі розвитку, коли вона мала форму так званої класичної банкноти. Банкноти початково випускались всіма банками як векселі. Згодом вони набули сили національних грошей. Їх емісію здійснює тільки Нацбанк.

Історично класична банкнота виникла з розписки середньовічних банкірів про взяття на зберігання від купців золота та про зобов'язання повернути його за першою вимогою. Поступово такі розписки набули строго встановленої форми й абстрактності як важливих ознак векселя і стали подовгу затримуватися в обігу, не повертаючись в банки для виплати по них золота. Ця обставина дала можливість банкірам видавати свої банкноти купцям на суму, що перевищувала вартість золота, прийнятого на зберігання, тобто перейти від повного до часткового покриття банкнот. Не покриті золотом банкноти стали видаватися підприємцям взамін комерційних векселів. З цього часу (кін. Х\ІІ ст.) починається власне історія класичної банкноти [42; 147].

Ознаки класичної банкноти (див. додаток 2):

- 1) випуск її емісійним банком замість комерційних векселів;
- 2) обов'язків обмін на золото за першою вимогою власника;

3) подвійне забезпечення: золоте і товарне.

Банкнота має суспільну гарантію, яка базується на капіталах усіх підприємців, що зберігаються в банках. Банкноти є безстроковими зобов'язаннями, не пов'язаними з конкретними торговельними операціями. Вони можуть випускатися в будь-яких купюрах і перебувати в обігу будь-який термін, що дає можливість розраховуватися ними по всіх можливих платежах. Ці переваги надали банкноті загальної оборотності.

Подвійне забезпечення класичної банкноти гарантувало їй надійність, стали вартість, нормальний обіг та високу еластичність обігу. Через забезпечення комерційними векселями досягали саморегулювання обігу банкнот.

Випуск векселів у тісному зв'язку з торговельними операціями забезпечував погодженість випуску банкнот з реальними потребами обороту – у міру зростання цих потреб випуск банкнот збільшувався і навпаки. Поте випуск банкноти під комерційні векселі не завжди забезпечував автоматичне пристосування до потреб обороту, що зумовлювалося обліком фінансових векселів, зниження цін на товари та прискоренням обігу банкнот та ін. виникла загроза появи зайвих банкнот та їх знецінення . запобігти цьому міг вільний розмін банкнот на золото [19; 7].

Період класичної банкноти закінчився з повним припиненням розміну її на золото після світової економічної кризи 1929-1933 рр. У нових умовах банкнота втратила свою кінцеву гарантів сталості вартості – розмін на золото.

Проте справа полягала не тільки в припиненні розміну банкнот на золото. Через задоволення потреб казначейства банкноти потрапляють у сферу товарообороту, при цьому лише частково задовольняють його портери, а частково виявляються зайвими, проте залишаються в обороті. У цьому відношенні механізм емісії банкнот стає подібним до механізму емісії паперових грошей. Це також зближує сучасну банкноту з казначейськими білетами.

Разом з тим така банкнота повністю не втрачає своїх специфічних ознак банківських грошей, зберігає в обігу певні переваги порівняно із суто паперовими грошима і найпоширенішою формою готівкових грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Головна її ознака і перевага полягає в тому, що навіть на покриття витрат держави вона випускається через кредитування під боргові зобов'язання казначейства. У зв'язку з цим важливого значення набуває проблема регулювання державного боргу, підтримання його обсягів на економічно обґрунтованому рівні та ін.

Центральний банк через регулювання свого портфеля цінних паперів має можливість впливати на масу банкнот, продаючи їх на фондовому ринку – зменшувати, а купуючи – збільшувати їх кількість в обороті.

1.2. Історія виникнення гривні

Як твердять історики, гроші винайшло людство ще за декілька тисячоліть до нашої ери. Відтоді вони всюдисущі: були, є і будуть. Товарно-грошові відносини в Україні розвиваються «спіралеподібно». Так відбулося і з нашою гривнею, що відродилася після того, як Україна стала незалежною державою.

Історія виникнення гривні як грошової одиниці сягає ще часів Давньоруської держави. До X ст. в Київській Русі не було «своїх» грошей: користувалися переважно арабськими срібними дирхемами, що з'явилися на давньоруській території внаслідок торгівлі з Арабським Халіфатом. Руські купці, які торгували на Сході хутрами, воском і челяддю (рабами), привозили додому дирхеми, які у великій кількості археологи знаходять у похованнях та скарбах. Не так часто зустрічаються візантійські золоті соліди та срібні міліарисії. Іще рідше — європейські динарії. Поширення в Київській Русі іноземних монет свідчить про активну торгівлю, а також про те, що для заморських купців «транзитний шлях» [26; 164] її територією був безпечнішим, аніж морський шлях.

Однак уже в кінці X ст. ситуація змінюється. Зміцнюються міжнародні зв'язки, розширюється торгівля, Київ стає столицею великої централізованої держави. Саме в цей час починається перше в історії Київської Русі карбування своїх монет. Притік же іноземних монет стає, з різних причин, меншим. Наприклад, у зв'язку з розпадом Арабського Халіфату та виснаженням срібних копалень зникають арабські дирхеми.

Перші, власне давньоруські гроші — сребреники і златники — виникли за Володимира Святославовича і карбувалися всього близько 25 років. Для сребреників використовувалося імпортоване срібло, і випускали їх за Володимира Святославовича, Святополка Окаянного, а також під час новгородського князювання Ярослава Мудрого. Златник же, який зовні нагадує візантійський солід, карбувався тільки за Володимира Святославовича в кінці X — на початку XI ст. Однак запасів цінного металу було недостатньо для випуску необхідної кількості монет. Приватних же монетних дворів на Русі в той час не було. Іноді глави держав європейських країн самі давали будь-кому зі своїх васалів «монетні регалії», тобто право на випуск монет, — це було зручно і для держави, і для васала. Адже карбування грошей — то дуже вигідна справа.

Після припинення випуску златника і сребреника, в Київській Русі настає так званий «безмонетний період». Ось у цей-то період і з'являються гривні — у вигляді великих «нерозмінних» злитків вагового срібла.

Звернімося до самого слова «гривня». Відразу згадується давньоруська прикраса у вигляді обруча, яку носили на шиї. Звідси і її назва — гривна, бо їх надівали «на загривок». Київські майстри-ювеліри робили «шийні гривни» із золота і срібла. Однак, хоча гривна видається жіночою прикрасою, носили її і чоловіки: князь і дружина — як символ влади. «Шийну гривну» знайдено як у похованнях, так і в скарбах, разом з іншими прикрасами — браслетами та сережками. Однак чи є зв'язок між гривною — шийною прикрасою і «монетною гривнею», поки що точно не встановлено: в літописах того часу немає жодних свідчень стосовно цього.

Перші гривні на Русі були такі: гривня срібна, тобто злиток срібла певної ваги, і «гривня кун» — рахункова, що складається з конкретного числа монет. Пізніше з'являються ті самі гривні, які можна побачити і в експозиції Національного музею історії України. Це гривні «київська», «новгородська», «чернігівська» та «волзька» [38; 466]. Найбільш рання — «київська», шестикутної довгастої форми і вагою майже 140—160 г срібла, з'явилася в XI ст. Ці гривні були економічним символом Києва і були в ужитку до монголо-татарського нашествия в XIII ст. Велике значення в грошовому обігу Русі мали «новгородські» гривні, які з'явилися на північно-західних землях Київської Русі та які поширилися на території всієї держави. На відміну від «київських», «новгородські» гривні виливалися у вигляді срібних паличок вагою близько 204 г. Перехідною від «київської» до «новгородської» була «чернігівська» гривня, за формою близька до «київської», а за вагою — до «новгородської». «Чернігівська» та «новгородська» гривні отримали свої «географічні» назви не за місцем виливання, а за місцем їхнього знаходження археологами. На території України були також виявлені «волзькі» гривні, що виготовлялися древніми майстрами у формі човна.

Поширення гривень, так само як і їхнє зникнення, прямо пов'язане з історичними подіями. Економічна криза в Київській Русі, що почалася із другої половини XIII ст. у зв'язку з монголо-татарською навалою, зачепила і гривню. 1237 р. в межі Русі вторглося 140-тисячне військо внука Чингісхана, Батия. Київ же був узятий монголами взимку 1240 р. Гривні поступово припиняють «ходити». «Київська» гривня зникла з ужитку ще раніше, на початку XIII ст.; «новгородська» — вже в XV ст. «Другого життя» давньоруські гривні набувають уже як історичні знахідки археологів. За свідченням фахівців, Київ був одним із найбільших центрів зосередження монетних гривень: тут знайдено 1/3 від загальної кількості виявлених археологами давньоруських злитків, вага яких становить близько 130 кг. Частіше за все в скарбах зустрічаються гривні «київського» зразка, дещо рідше — «новгородського» та «чернігівського». Однак дуже важливо враховувати й те, що велика частина гривень не дійшла до

нас, оскільки була переплавлена ювелірами в кінці XIX століття. А деякі гривні просто потрапили в приватні нумізматичні колекції, і відомостей про них немає. Найбільша концентрація гривень (як, проте, й інших знахідок часів Київської Русі) — у Верхньому Місті і на Подолі в Києві.

До кінця XIV ст. велика частина сучасної Західної України перейшла у володіння польського короля, інші землі — разом із Києвом — стали власністю великого князя Литовського. Про те, яких змін зазнала в цей час гривня, продовжує свою розповідь Зінаїда Зразюк: «Карбування «своїх» монет було припинено, але були й винятки. Наприклад, карбувалися монети за Володимира Ольгердовича, аж до 1394 року, коли його було скинуто з київського престолу, а також львівської монети, що випускалися від імені польського короля.

Що ж до рубля, то він виник як альтернативна назва гривні, що випускалася у вигляді злитка срібла. До XV ст. злиток гривня, він же злиток рубль, перестали бути грошово-платіжною одиницею через постійне збільшення кількості грошей, що випускалися, та через їх знецінення. Однак саме рубль, основою якого є гривня, став грошовою одиницею Російської імперії, а пізніше — й СРСР.

У різні історичні періоди слово "гривня" означало мідяну монету у дві з половиною копійки, згодом - у три, і, нарешті, назву "гривеник" дістала у народі срібна монета вартістю у десять копійок (зберігалася ця традиція, як відомо, і за радянських часів).

Водночас із назвою "гривеник" [39; 419] у народі зберігалася й запозичена з польської мови назва "злотий", яка перейшла на срібну монету у п'ятнадцять копійок.

Проголосивши своїм Третім універсалом 18 липня 1917 року утворення Української Народної Республіки, Центральна Рада запровадила в Україні нову національну валюту. Первісно такою валютою було визначено український карбованець, вартість якого дорівнювала 17,424 долі щирого золота (1 доля = 0,044 г золота). Ухвалою Центральної Ради від 19 грудня 1917 року було видрукувано перший грошовий знак Української Народної Республіки —

купюру вартістю у 100 карбованців. Автором оформлення грошового знака був визначний український художник-графік Георгій Іванович Нарбут.

Оформлюючи свою купюру, Нарбут застосував вишукані орнаменти в дусі українського барокко XVII—XVIII століть, декоративні шрифти, зображення тризуба (родового знаку князя Володимира Великого) та самостріла (герба Київського магістрату XVI—XVIII століть). Напис "100 карбованців" подавався на купюрі мовами чотирьох найчисленніших націй, що живуть на території України, — українською, російською, польською та єврейською (івритом).

З випуском нарбутівської стокарбованцевої купюри пов'язаний вибір тризуба як державного герба України. Георгій Нарбут, проектуючи ескіз купюри у 100 карбованців, звернув увагу на тризуб як знак, характерний для найдавніших національних грошей України — злотників та срібняків князя Володимира, і вмонтував його до композиції ескізу. Оригінальний знак одразу запам'ятався українським патріотам. Тризуб тут виступав як алегорія українського державотворення ще від часів Володимира Великого, що також мало глибоко патріотичний зміст. Після введення купюри в обіг майже одразу ж було зафіксовано випадки її фальшування. З огляду на те, а також на деякі політичні причини (так, УНР, яка за Третім універсалом визначалася як складова частина федеративної Росії, проголошувалася за Четвертим універсалом 22 січня 1918 року "самостійною, ні від кого не залежною державою") Центральна Рада 1 березня 1918 року прийняла закон про запровадження нової грошової одиниці — гривні, яка поділялася на 100 шагів і дорівнювала $1/2$ карбованця [24; 78].

Протягом 1918 року в Берліні було видрукувано грошові знаки у 2, 10, 100, 500, 1000 та 2000 гривень (проекти двох останніх було виконано вже після проголошення гетьманату на чолі з Павлом Скоропадським). Ескіз першої купюри, оздобленої досить простим геометричним орнаментом, виконав Василь Кричевський, трьох наступних — Георгій Нарбут. Гривневі купюри Нарбута, як і попередня, відзначалися вишуканим оформленням. Так, в ескізі

10-гривневої купюри Нарбут використав орнаменти українських книжкових гравюр XVII століття, 100-гривневої — зображення робітника з молотом та селянки з серпом на тлі розкішного вінка з квітів і плодів, 500-гривневої — свою улюблену алегорію "Молода Україна" у вигляді опроміненої дівочої голівки у вінку (завдяки цій деталі купюра отримала гумористичну народну назву "горпинка") [6; 178].

Гетьман Павло Скоропадський, прийшовши до влади в Україні у квітні 1918 року, відновив як основну грошову одиницю Української Держави карбованець, що поділявся на 200 шагів. Було виготовлено ескізи купюр у 10, 25, 50, 100, 250 та 1000 карбованців. З цих купюр Георгієві Нарбутові, який очолив утворену при гетьмані "Експедицію з заготівлення державних паперів", належав ескіз лише 100-карбованцевого знаку, де він використав портрет Богдана Хмельницького, індустриальні мотиви (композицію з ремісничих інструментів) та створений ним самим проект герба Української Держави зі сполученням символів "тризуб" та "козак з мушкетом". Ескізи інших купюр, що не визначалися високим художнім рівнем і виглядали досить еkleктично, виготовили І.Золотов, І.Мозалевський, А.Богомазов та інші графіки.

Хронологія введення грошових знаків УНР та Української Держави в обіг була такою: 5 січня 1918 року — 100 карбованців (ескіз Г.Нарбута); 6 квітня 1918 року — 25 та 50 карбованців ("лопатки", ескізи О.Красовського); 17 жовтня 1918 року — 10, 100 та 500 ("горпинки") гривень (ескізи Г.Нарбута); жовтень 1918 року — 1000 та 2000 гривень (ескізи І.Мозалевського); серпень 1919 року — 10 ("раки") та 1000 карбованців (ескізи І.Золотова), 100 карбованців (ескіз Г.Нарбута) та 250 карбованців ("канарейки", ескіз Б.Романовського); жовтень 1919 року — 25 карбованців (ескіз А.Приходька).

Після переходу влади в Україні у грудні 1918 року до рук Директорії на чолі з Володимиром Винниченком та Симоном Петлюрою основною грошовою одиницею відновленої УНР знову було проголошено гривню.

"Більшовицькі тисячки" запроваджені Раднаркомом на землях Радянської України, мали мізерний курс (1 золотий карбованець = 5457000000 радянських

карбованців). Це становище спричинилося до проведення у 1922—1924 роках грошової реформи, наслідком якої стало введення в обіг радянського червінця (1,6767 г золота). 1924 року було встановлено курс нового радянського карбованця, який дорівнював 1/10 червінця. Ця подія стала моментом остаточного утвердження радянської валюти.

Акт проголошення незалежності України відкрив дорогу для запровадження в нашій молодій державі повноцінної національної валюти. Такою валютою мала стати, згідно з традиціями як доби Київської Русі, так і періоду визвольних змагань 1917—1920 років, гривня. Щодо назви розмінної монети, то для неї пропонувалися назви "сотий", "резана" [53; 189], але врешті було віддано перевагу звичній уже "копійці". 1992 року перші зразки української національної валюти було виготовлено в Канаді за ескізами В.І.Лопати. Однак в обіг в Україні з 1992 року було введено тимчасову валюту, розраховану на перехідний період, — український карбованець, або купоно-карбованець. Саме ця грошова одиниця ставала протягом 1992—1995 років жертвою інфляції, зумовленої економічною кризою перехідного періоду.

Посилення у 1995 році і першій половині 1996, року стабілізаційних процесів в економіці, зокрема значне зниження темпів інфляції, суттєве призупинення спаду виробництва, стабілізація курсу українського карбованця до іноземних валют, зростання доходів населення, створили належні умови для запровадження гривні, яка згідно з Конституцією України є грошовою одиницею нашої держави.

25 серпня 1996 року в засобах масової інформації було оголошено Указ Президента України Леоніда Кучми "Про грошову реформу в Україні".

Відповідно до Указу Президента України грошова реформа в нашій державі проводилася від 2 до 16 вересня 1996 року. У перший же день реформи за встановленим курсом було перераховано у гривні ціни, тарифи, оклади заробітної плати, стипендії, пенсії, кошти на рахунках підприємств, установ та організацій, а також вклади громадян. Карбованцеві вклади населення було

перераховано у гривні за курсом 100000 карбованців за одну гривню без будь-яких обмежень і конфіскацій із вільним їх використанням у гривнях.

Протягом 15 днів — від 2 до 16 вересня 1996 року — в готівковому обігу одночасно вільно використовувалися як гривні, так і карбованці з поступовим вилученням останніх. Після 16 вересня 1996 року приймання карбованців в усі види платежів було припинено і єдиним законним засобом платежу на території України з цього моменту стала гривня [10; 59].

З початку реформи всі видачі готівки з кас банків (у тому числі для виплати заробітної плати, пенсій та інших доходів), безготівкові розрахунки здійснювались тільки у новій національній валюті.

Грошова реформа в Україні стала надзвичайною подією для нашої держави, в результаті якої було створено один з невід'ємних атрибутів державності — національні гроші. Зарубіжні аналітики вітали здійснення грошової реформи у нашій державі, розглядаючи введення української валюти — гривні — як свідчення початку стабілізації української економіки.

1.3. Загальна характеристика банкнот і захисних елементів

Відповідно до Указу Президента України та статей 99 і 102 Конституції України протягом 2 - 16 вересня 1996 року в Україні була проведена грошова реформа. В обіг введено національну валюту України – гривню.

Банкноти номіналами 1, 2, 5, 10 та 20 гривень зразка 1992 року виготовлено на спеціальному білому папері, який не флуоресціює в ультрафіолетових променях, із водяними знаками, розташованими по всій банкноті, що мають форму тризуба, утвореного світлими лініями. Всі інші банкноти зразків 1994, 1995, 1997 і 2000 років теж виготовлено на спеціальному білому папері, який не флуоресціює в ультрафіолетових променях, але з фіксованим багатотоновим водяним знаком, що має вигляд портрета, який повторює портрет, надрукований на лицьовому боці банкноти. Банкноти номіналами 1, 2, 5, 10, 20 і 50 гривень зразка 2003, 2004, 2005 років виготовлено

на спеціальному тонованому папері, відтінок якого відповідає переважаючому кольору банкноти того чи іншого номіналу. Цей папір не флуоресціює в ультрафіолетових променях, містить багатотоновий локальний водяний знак, світлий елемент водяного знака, двотоновий водяний знак (штрих-код), захисну стрічку та захисні волокна [33; 100].

На лицьовому боці банкнот розміщено портрети видатних діячів історії та літератури України.

На зворотному - зображення історико-архітектурних пам'яток України.

З обох боків банкноти прикрашено національними орнаментами.

Основні захисні елементи банкнот гривні, введених в обіг у 2003-2005 роках.

Банкноти номіналами 1, 2 і 5 гривень зразка 2004 і 2005 рр. мають однаковий розмір, розміри банкнот номіналами 10 гривень зразка 2004 і 2005 рр., 20 гривень зразка 2003 і 2005 рр. та 50 гривень зразка 2004 і 2005 рр. збільшуються у порядку зростання номіналу.

Банкнота кожного номіналу має переважаючий колір зображень та надрукована на спеціальному тонованому папері, відтінок якого відповідає цьому кольору. Папір не флуоресціює в ультрафіолетових променях. Склад паперу за волокном - 100-процентна бавовна.

Папір містить багатотоновий локальний водяний знак, світлий елемент водяного знака, двотоновий водяний знак (штрих-код), захисну стрічку та захисні волокна.

1. Водяний знак - зображення портрета, що повторює портрет, надрукований на лицьовому боці банкноти. Зображення утворене внутрішньою структурою паперу в різних тонах (світліших і темніших від паперу), розміщене локально з лівого краю лицьового боку банкноти та видиме під час розглядання банкноти проти світла.

Розмір водяного знака збільшений порівняно з розміром водяного знака банкнот попередніх зразків.

1-а. Світлий елемент водяного знака - зображення цифрового позначення номіналу, розміщене праворуч від локального водяного знака.

2. Штрих код - двотоновий водяний знак, розміщений праворуч від поля локального водяного знака.

3. Захисна стрічка - повністю занурена в товщу паперу полімерна стрічка, видима ліворуч від центру банкноти під час розглядання лицьового боку банкноти проти світла.

На банкнотах номіналами 2, 5, 10, 20 і 50 гривень стрічка має магнітний код номіналу; на банкноті номіналом 1 гривня - магнітні ділянки.

За допомогою збільшувального скла на стрічці можна побачити прозорі зображення в прямому та перевернутому вигляді: позначення номіналу (наприклад, 1 ГРН), елемент малого Державного герба України - тризуб та на банкнотах номіналами 1, 2, 5, 10 і 50 гривень підкреслене цифрове позначення номіналу (наприклад, 1). На банкнотах номіналом 20 гривень замість підкресленого цифрового позначення номіналу - цифрове позначення номіналу 20 у два рядки [25; 45].

Стрічка має жовто-блакитну флуоресценцію.

4. Захисні волокна - хаотично розміщені в товщі та на поверхні паперу з обох боків банкноти, невидимі при денному світлі волокна із двоколірною червоно-зеленою флуоресценцією.

5. Наскрізний елемент (суміщене зображення) - зображення, всі елементи якого збігаються та доповнюють один одного під час розглядання банкноти проти світла (зображення гривні часів Київської Русі). Розміщене на межі поля водяного знака в нижній частині лицьового та зворотного боків банкноти. Під час розглядання лицьового боку банкноти проти світла в зображенні проглядає літера У.

6. Мікротекст - написи, що повторюються, які можна прочитати за допомогою збільшувального скла.

7. Орловський друк - спеціальний друк, який забезпечує точне збігання фарб на межі двох різних кольорів без розривів і зміщення елементів дизайну.

8. Райдужний друк - спеціальний друк, що забезпечує поступовий перехід одного кольору елементів без їх розривів і зміщення в інший.

9. Офсетний друк - друк, яким виконано фонові елементи дизайну, антисканерні сітки та мікротексти з обох боків банкнот, крім серійних номерів

10. Антисканерна сітка - розміщені під різними кутами тонкі лінії, які під час копіювання або сканування банкноти можуть утворювати на копії “муар”.

11. Флуоресцентний захист - елементи дизайну, що світяться відповідними кольорами під впливом ультрафіолетових променів [48; 72].

12. Інфрачервоний захист - елементи дизайну, надруковані фарбами, що видимі та невидимі в інфрачервоних променях.

13. Магнітний захист - елементи дизайну, надруковані фарбами, що мають магнітні властивості:

14. Високий друк - друк, у результаті якого на папері може залишатися потовщений з країв штриха відбиток фарби та рельєфний поглиблений відбиток. Високим друком виготовлено флуоресцентні та магнітні серійні номери на зворотному боці банкнот.

Флуоресцентний номер - серійний номер, надрукований фарбою червоного кольору, яка має фосфоресцентні властивості, світиться оранжевим кольором під впливом ультрафіолетових променів та видима в інфрачервоних променях.

Магнітний номер - серійний номер, надрукований фарбою чорного кольору, яка має магнітні властивості та видима в інфрачервоних променях.

15. Безперервний друк - спеціальний друк, що забезпечує збігання (продовження) елементів малюнка верхнього і нижнього та лівого і правого країв банкноти під час їх суміщення шляхом згинання банкноти (вертикальні та горизонтальні орнаменти лицьового і зворотного боків) [19; 7].

Крім зазначених вище захисних елементів, банкноти номіналами 2, 5, 10 гривень зразка 2004 і 2005 рр., 20 гривень зразка 2003 і 2005 рр. та 50 гривень зразка 2004 і 2005 рр. мають і такі захисні елементи:

16. Металографський (інталго) друк - друк, який забезпечує рельєфність елементів зображень, що виступають над поверхнею паперу і шорсткість яких відчувається на дотик (портрет, написи, цифрові позначення номіналу, мікротекст). Є лише на лицьовому боці банкноти.

17. Елемент для людей з послабленим зором - рельєфний елемент, розміщений біля лівого краю лицьового боку банкноти.

18. Латентне (приховане) зображення - рельєфне зображення цифрового позначення номіналу, приховане в декоративному елементі із зображенням малого Державного герба України, розміщене у верхній частині лицьового боку банкноти ліворуч. Зображення цифр стає видимим під час розглядання банкноти під гострим кутом до джерела світла.

19. Ізард - машиночитаний елемент захисту інтагліозображення, який за рахунок рельєфу дає змогу визначати наявність цього виду друку. Елемент розміщено в нижній частині лицьового боку банкноти праворуч від наскрізного елемента.

20. Оптично-змінна фарба (ОВІ) - фарба, якою на банкнотах номіналами 20 і 50 гривень інтагліодруком виконано цифрове позначення номіналу, розміщене в нижній частині поля водяного знака на лицьовому боці банкноти. Фарба змінює колір під час розглядання банкноти під різними кутами зору: пурпурний (малиново-фіолетовий) з'являється під час розглядання зображення розетки перпендикулярно до поверхні зображення; оливково-зелений - під час його розглядання під гострим кутом [28; 102].

Основні захисні елементи банкнот гривні, введених в обіг у 1996-2001 роках.

1. Водяний знак.

Однотоновий нефіксований - зображення світлими лініями тризуба, утворене внутрішньою структурою паперу, що повторюється по всій площині банкноти, видиме при її розгляданні проти світла (застосований на банкнотах номіналами 1, 2, 5, 10 і 20 гривень зразка 1992 р.).

Багатотоновий фіксований - видиме при розгляданні банкноти проти світла зображення на білій площині банкноти в різних тонах (світліших і темніших від паперу) портрета, утвореного внутрішньою структурою паперу, яке відповідне надрукованому на банкноті портрету, (застосований на всіх інших банкнотах).

2. Захисна стрічка- вертикальна темна смужка завширшки приблизно 1 або 1.3 мм, розміщена в товщі паперу, яку видно при розгляданні проти світла (крім банкнот усіх номіналів зразка 1992 р.). На смужці зроблено напис, що повторюється, який можна прочитати за допомогою збільшувального скла. На банкнотах номіналами 1 і 10 гривень зразка 1994 р., 50, 100 і 200 гривень напис утворено зі слова УКРАЇНА; на банкноті номіналом 1 гривня зразка 1995 р. - із цифри і слова 1 ГРИВНЯ; номіналом 2 гривні зразків 1995 і 2001 рр. - 2 ГРИВНІ; номіналом 5 гривень зразків 1997 і 2001 рр. - 5 ГРИВЕНЬ. На банкноті номіналом 20 гривень зразків 1995 і 2000 рр. застосовано металізовану “віконну” захисну стрічку (без написів).

3. Рельєфні елементи - елементи друку лицьового боку банкноти, які виступають над поверхнею паперу. Їх шершавість відчувається на дотик.

4. Наскрізний елемент (суміщене зображення) - малюнок, розміщений в одному місці на лицьовому та зворотному боках банкноти (крім банкнот зразка 1992 р.), усі елементи якого збігаються і доповнюють один одного при розгляданні банкноти проти світла [37; 86].

5. Райдужний (ірисний) друк - поступовий перехід одного кольору захисної сітки (малюнків), виконаної суцільними лініями без розривів, у інший.

6. Антисканерна сітка - розташовані під різними кутами тонкі лінії, які при копіюванні або скануванні банкноти можуть утворювати на копії “муар” (спотворення захисної сітки).

7. Приховане (латентне) зображення (кіп-ефект) - зображення тризуба (на банкнотах номіналом 1 гривня - позначення номіналу цифрами; на банкнотах номіналами 2, 5, 10 і 20 гривень зразка 1992 р. та на інших банкнотах -

тризуба), видиме при розгляданні банкноти на рівні очей під гострим кутом проти світла при повороті банкноти в своїй площині у той чи інший бік.

8. Мікро текст - написи безперервно повторюваного слова (найчастіше - слова УКРАЇНА або аббревіатури НБУ), які можна прочитати за допомогою збільшувального скла.

9. Знак для сліпих - рельєфний елемент, розміщений у лівому нижньому куті лицьового боку банкноти, який відчувається на дотик (крім банкнот усіх номіналів зразка 1992 р. та банкнот номіналом 1 гривня зразка 1994 і 1995 рр.).

10. Видимі захисні волокна - хаотично розміщені у товщі та на поверхні паперу з обох боків банкноти різного кольору (блакитні й жовтуваті або червоні й сині) волокна завдовжки приблизно 6 мм.

11. Невидимі захисні волокна - хаотично розміщені у товщі та на поверхні паперу з обох боків банкноти волокна завдовжки приблизно 6 мм (на банкнотах номіналами 1, 2, 5, 10, 20 гривень зразка 1992 р.) та завдовжки приблизно 4 мм (на банкнотах номіналами 1 гривня зразка 1994 р., 50, 100 і 200 гривень), які в ультрафіолетових променях флуоресціюють зеленим (на банкнотах номіналами 1, 2, 5, 10, 20 гривень зразка 1992 р.) та блакитним (на банкнотах номіналами 1 гривня зразка 1994 р., 50, 100 і 200 гривень) світлом.

12. Флуоресцентний номер - надруковані методом високого друку чорною фарбою горизонтально (на банкнотах номіналами 1, 2, 5, 10, 20 гривень зразка 1992 року), червоною фарбою горизонтально (на банкнотах номіналами 1, 2, 5, 10 гривень зразка 1994 р., 1, 2, 20 гривень зразка 1995 р., 5 гривень зразка 1997 р., 10, 20 гривень зразка 2000 р., 2, 5 гривень зразка 2001 р.) і червоною фарбою вертикально (на банкнотах номіналами 50, 100 та 200 гривень), рівно та з однаковим інтервалом між цифрами номери банкнот, які в ультрафіолетових променях флуоресціюють зеленим (на банкнотах номіналами 1, 2, 5, 10, 20 гривень зразка 1992 р.), світло-червоним (на всіх інших банкнотах) світлом [12; 168].

13. Магнітний номер - надруковані методом високого друку чорною фарбою горизонтально в один рядок, рівно та з однаковим інтервалом між

цифрами серія та номер банкноти, які мають магнітні властивості (крім банкнот усіх номіналів зразка 1992 р.).

14. Прихований номінал - надрукований на лицьовому боці в центрі банкноти невидимою фарбою номінал, який в ультрафіолетових променях флуоресціює зеленим світлом (на банкнотах усіх номіналів зразка 1992 р., 50, 100 і 200 гривень).

15. Флуоресцентний друк - елементи дизайну лицьового або зворотного боку банкноти (на банкнотах номіналами 50, 100 і 200 гривень - розетка з латентним зображенням), які в ультрафіолетових променях флуоресціюють жовтим, зеленим або жовто-зеленим світлом (залежно від номіналу).

16. Високий друк - друк, яким виконано номери банкнот. Він залишає на папері потовщений із країв штриха відбиток фарби і рельєфний заглиблений слід. На зворотному боці папір, як правило, має опуклий рельєфний відбиток.

17. Орловський друк - різкий перехід фарби одного кольору в інший без розриву і зміщення ліній малюнка.

Банкноти мають також інші елементи захисту.

Отже, поняття паперових грошей має два тлумачення: широке, коли паперовими називають будь-які грошові знаки, виготовлені з паперу (розмінні і нерозмінні банкноти, казначейські білети тощо), і вузьке, коли паперові гроші ототожнюються зі знаками вартості, що імітуються казначейством для покриття бюджетних витрат. Розглянемо поняття паперових грошей у вузькому розумінні.

Паперові гроші – це нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяються нею примусовим курсом, визначаються законодавчо обов'язковими до приймання у всі види платежів Перші гривні на Русі були такі: гривня срібна, тобто злиток срібла певної ваги, і «гривня кун» — рахункова, що складається з конкретного числа монет. Пізніше з'являються ті самі гривні, які можна побачити і в експозиції Національного музею історії України. Це гривні «київська», «новгородська», «чернігівська» та «волзька» [38; 466]. Найбільш рання —

«київська», шестикутної довгастої форми і вагою майже 140— 160 г срібла, з'явилася в XI ст. Ці гривні були економічним символом Києва і були в ужитку до монголо-татарського нашествия в XIII ст. Велике значення в грошовому обігу Русі мали «новгородські» гривні, які з'явилися на північно-західних землях Київської Русі та які поширилися на території всієї держави. На відміну від «київських», «новгородські» гривні виливалися у вигляді срібних паличок вагою близько 204 г. Відповідно до Указу Президента України та статей 99 і 102 Конституції України протягом 2 - 16 вересня 1996 року в Україні була проведена грошова реформа. В обіг введено національну валюту України – гривню.

Банкноти номіналами 1, 2 і 5 гривень зразка 2004 і 2005 рр. мають однаковий розмір, розміри банкнот номіналами 10 гривень зразка 2004 і 2005 рр., 20 гривень зразка 2003 і 2005 рр. та 50 гривень зразка 2004 і 2005 рр. збільшуються у порядку зростання номіналу.

Банкнота кожного номіналу має переважаючий колір зображень та надрукована на спеціальному тонованому папері, відтінок якого відповідає цьому кольору. Папір не флуоресцює в ультрафіолетових променях.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБКИ ГРИВЕНЬ УКРАЇНИ

2.1. Підробка сучасних паперових грошових знаків

Паперові грошові знаки з часу їх появи були об'єктом підвищеного злочинного посягання. Тому кожна держава безперервно працює над підвищенням захищеності своїх паперових грошей від підробки. Більш як 80 відсотків випадків вилучення з обігу підроблених банкнот у світі доводиться на долари США. Так, в журналі «Тайм» зазначалося, що у 1993 р. загальна сума підроблених доларів сягнула 120 мільйонів, а наприкінці століття ця сума буде вже дорівнювати мільярдам доларів. У 90-х рр. деякі держави Близького Сходу брали активну участь у підробці доларів США. В журналі «ЮС. ньюс енд уорлд ріпорт» вказувалось, що в одній країні цього регіону (ймовірно, йдеться про Ірак) використовуються такі складні друкарські процеси, як у Міністерстві фінансів США, що призвело до виготовлення стодоларових купюр, які практично не відрізняються від справжніх (відомі «суперпідробки»). У 1991 р. після війни у Перській затоці в обігу були мільйони доларів США, серед яких 40 відсотків стодоларових банкнот були фальшивими. Маючи високий курс та розповсюдження на території України, долари належать до об'єктів, які викликають підвищену увагу з боку фальшивомонетників в нашій країні [47; 22].

Швидкий розвиток копіювально-множильної техніки та засобів оперативної поліграфії обумовив зростання кількості підробок не тільки іноземних паперових грошей, а й національної валюти України. З кожним роком кількість та якість підробок сучасних паперових грошей України неухильно зростають. За 2008 р. у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України зареєстровано близько 1300 фактів підробки національної валюти. Найбільша кількість надходжень була виготовлена із застосуванням кольорових принтерів та іншої офісної техніки (1113 банкнот). Окрім того, надходили банкноти, виготовлені з використанням

поліграфічного обладнання (грошові знаки номіналом 20 гривень, зразка 1992 р.). Злочинні угруповання займаються виготовленням та збутом підроблених банкнот у великій кількості. Цьому сприяє доступність для придбання й використання різноманітної кольорової офісної техніки й іншого обладнання. Якість отриманих зображень залежить від технічних характеристик вказаних пристроїв.

Географія фальшивих купюр на території України досить широка. Найбільше їх виявляють у: Автономній Республіці Крим, м. Києві, Київській, Дніпропетровській, Донецькій, Вінницькій, Житомирській, Луганській, Кіровоградській, Одеській, Полтавській, Харківській та Херсонській областях. Правоохоронні органи стурбовані надходженням в нашу країну підроблених грошей (у тому числі і гривень), ймовірно, з Польщі, країн СНД, Румунії, Туреччини [29; 195].

Підробка певним чином залежить від рівня технічного прогресу, що дає злочинцям ефективніші засоби відтворення.

Основними причинами зростання кількості підробок паперових грошей, на мій погляд, є (див. додаток 3):

- складна економічна ситуація в країні;
- поширення комп'ютерної техніки та неконтрольоване ввезення, а також здача в оренду (лізинг) багатоколірних копіювальних пристроїв з програмним керуванням, які дозволяють якісно та швидко виготовляти підроблені банкноти;
- доступність для придбання паперу, фарб, металів, хімічних речовин та інших матеріалів для підробки;
- досить низький рівень розкриття злочинів даної категорії, а звідси віра злочинців у свою безкарність.

Фальшивомонетництво — особливо небезпечний злочин проти держави, що загрожує нормальному функціонуванню кредитно-фінансової системи країни, коріння якого сягають далеко в історію.

Вказаний злочин з'явився в стародавні часи, коли роль грошей виконували різноманітні речі, зовсім не схожі на сучасні монети та банкноти. Перші спроби підробити грошові знаки відомі з часів царя Хаммурапі (XIII ст. до н.е.). А коли людство почало карбування монет з дорогоцінних металів (II—I ст. до н. е.), з'явився такий різновид підробки як державне фальшивомонетництво. Історики свідчать, що за наказом лідійського царя Аліатта (або його сина) в монетах, які виготовлялися як символ його царської влади, знижували вміст золота та срібла. Такі випадки були не рідкісними і в подальші часи. А у XIX ст та особливо у XX ст. цей злочин перетворився у спосіб економічної боротьби деяких держав зі своїми політичними ворогами. В таких випадках предметом підробки ставали грошові знаки іншої країни, для якої ці підступні дії могли обернутися катастрофічними економічними наслідками [31; 217].

Не звертаючи уваги на те, що фальшивомонетництво завжди суворо каралося, злочинці постійно намагалися підробити банкноти. Наприклад, у Англії до 1832 р. фальшивомонетників чекала смертна кара, а у Франції до кінця XVIII ст. за такий злочин живцем варили у окропі. За словами економіста І.Кауфмана, у Росії за підробку грошей тільки у 1656—1663 рр. страчено 7 тис. «народних умільців», 15 тис. відправлено на каторгу. У наш час за цей злочин покарання менш жорстоке, але суворе. Так, у США відповідальність за фальшивомонетництво становить понад 15 років ув'язнення, не враховуючи обов'язкові штрафи на тисячі доларів. Але паперові гроші все рівно підробляють, не звертаючи уваги на можливе суворе покарання. У нашій країні зростає кількість різних злочинців, які підробляють все, що має попит: гроші, цінні папери тощо. Ця сфера діяльності найкваліфікованіших злочинців. Тому що, перед тим, як приступити до виготовлення підроблених грошей, потрібно вивчити багато спеціальних літературних джерел, пов'язаних з їх виробництвом, ознайомитися з найновітнішими досягненнями техніки.

У 1775 р. США, які вели війну проти Англії, випустили в обіг паперові гроші під назвою «континентальні». Англія з метою підриву економіки США

виготовила значну масу таких підроблених грошей і поширила їх на території США. До подібної економічної диверсії пізніше удавалися багато країн. Наприклад, у 20-х рр. ХХ ст. Німеччина з метою підриву економіки Англії та Франції таємно виготовила велику кількість підроблених англійських та французьких паперових грошей. Для цього неподалік від м. Кольн було створене виробництво з друкування підроблених грошей. Потім фальшивки за підтримки Угорщини розповсюджувались в Англії, Франції та інших країнах, де ця валюта була в обігу. Нарешті обставини такого масового фальшування набули широкого розголосу, після чого вибухнув міжнародний скандал. Звісно, Німеччина заперечувала свою причетність до цього злочину. Але дана історія спонукала Францію виступити в Лізі націй з пропозицією підписати багатосторонню угоду по боротьбі з фальшивомонетництвом. 20 квітня 1929 р. у Женеві підписана Конвенція про боротьбу з підробкою грошових знаків. У цьому документі вказано, що країни, які його підписали, не повинні відрізняти відповідальність за підробку своєї та іноземної валюти. Вони також зобов'язуються надавати всіляку допомогу зацікавленій державі у розшуку та поверненні осіб, що виготовляли або збували фальшивки. З того часу Інтерпол є постійним робочим органом, який діє від імені міжнародної спілки держав [53; 189].

В нашій країні відповідно до Женевської конвенції відповідальність за підробку національної та іноземної валюти однакова. Стаття 199 КК України передбачає кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту, а також збут підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металевих монет, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї. Але, на мій погляд, редакція вказаної статті не досить вдала, що не завжди дозволяє притягнути до кримінальної відповідальності винних осіб. Щоденно у різних регіонах України вилучаються підроблені гривні, але більшість таких вилучень так і залишаються «мертвими» фактами. Дуже рідко вдається встановити конкретних осіб, які виготовляють підробки, а також тих,

хто займається їх збутом. Про складність розслідування та розкриття злочинів, пов'язаних з підrobкою паперових грошей, свідчить те, що з більш як 1100 справ, порушених у 2008 р. за ст. 199 КК України, закінчено розслідування лише близько 20 відсотків.

Розрізняють наступні категорії фальшивомонетництва (див. додаток 4):

1. Державне фальшивомонетництво;
2. Злочинні групи (спеціально створені угруповання, що виготовляють підrobлені грошові знаки з метою наживи і збуту);
3. «Побутове» фальшивомонетництво (підrobка або переробка справжніх банкнот з метою збільшення номіналу на побутовому рівні — одиничні випадки з використанням підручних засобів).

Найпоширенішою формою фальшивомонетництва є друга категорія. Для вказаних угруповань характерна висока організація, велика кількість учасників та чіткий розподіл обов'язків. Наприклад, для виготовлення фальшивок створюється група фахівців (переважно це досвідчені поліграфісти, гравери, комп'ютерники, хіміки), які на достатньо високому рівні виготовляють на спеціально придбаному устаткуванні підrobлені банкноти. Потім особи, що займаються оптовим збутом підrobок, знаходять оптових покупців, а вже останні (звісно, за більш високу суму) збувають їх частинами, тобто невеликими партіями. Зрозуміло, досить складно знайти всіх учасників такого угруповання та довести вину кожного. Масовість виготовлення підrobок та складність розслідування цієї категорії злочинів свідчать про її високу суспільну небезпечність [68; 163].

Що стосується останньої категорії, то вона менш небезпечна для кредитно-фінансової системи держави з причини низької якості та невеликої кількості підrobок. Але відомі випадки, коли майстер-самоучка виготовляв у досить великій кількості абсолютно самостійно підrobлені паперові гроші високого рівня подібності зі справжніми. Наприклад, відомий фальшивомонетник В. Баранов дванадцять років вивчав технологію виготовлення грошей. Внаслідок цього йому вдалось майстерно підrobити

банкноти вартістю 25 та 50 карбованців у СРСР. Вказаний злочин було розкрито, а В. Баранов детально розповів і продемонстрував, як він у сараї створив невеличку «банкнотну фабрику», в якій виготовляв папір з водяними знаками та друкував підробки. Це, зрозуміло, рідкісний випадок. А в основному підробки на побутовому рівні виготовляються з використанням дешевого устаткування. Тому їх якість низька.

Проблема удосконалення роботи правоохоронних органів з розкриття та запобігання фальшивомонетництву, в зв'язку з поширенням діяльності в Україні організованих злочинних угруповань фальшивомонетників, набуває в останні роки особливої актуальності. Для підвищення ефективності боротьби з вказаним злочином потрібно підвищувати професійний та фаховий рівень працівників правоохоронних органів.

2.2. Способи підробки паперових грошей України

З огляду сучасної судово-експертної практики можна спостерігати постійне вдосконалення способів підробки грошових банкнот, що уможлиблюється доступністю сучасних засобів кольорового копіювання (електрофотографічних пристроїв, струменевих, термографічних принтерів), засобів поліграфічної техніки, а також освоєнням злочинцями технологій виробництва паперу.

Незважаючи на чисельність наукових публікацій, у криміналістичній літературі до сьогодні не визначений достатньо повний систематизований перелік таких способів, що заважає ефективному проведенню техніко-криміналістичних експертиз документів. Тому систематизація сучасних способів підробки грошових банкнот та цінних паперів вбачається актуальною.

При розслідуванні злочинів і судовому розгляді кримінальних справ, що пов'язані з підробкою банкнот, слідчому (суду) необхідно визначати спосіб учинення злочину, для чого на пригоді стають відомості про ознаки підробки,

оскільки вони відображають ступінь злочинної «кваліфікації» підробників документів [15; 85].

Різним аспектам застосування спеціальних знань для встановлення обставин злочинів даного виду були присвячені роботи відомих російських і українських учених криміналістів (Р.С. Белкіна, В.І. Гончаренка, В.К. Лисиченка, В.М. Палій та інших).

Спосіб підробки паперових гривень НБУ слід розглядати як систему дій, що виконуються у визначеній послідовності для отримання кінцевого результату – готової підробленої банкноти. Спосіб фальсифікації грошових знаків не має значення для складу злочину, але впливає на його правильну кваліфікацію. На нашу думку, кримінальна відповідальність за підробку гривень НБУ з використанням поліграфічних способів друку або інших способів, які дозволяють виготовляти досить якісно підроблені банкноти у великій кількості, повинна бути більш суворою, аніж за виготовлення підробок примітивним способом (наприклад, малюванням), оскільки суспільна небезпечність першого діяння значно більша.

Професійне встановлення способу виготовлення гривень НБУ дозволить швидко, всебічно та повно розкрити злочин, а нерідко і об'єднати декілька кримінальних справ, якщо буде встановлений однаковий спосіб фальсифікації банкнот.

У науковій літературі одними авторами розглядаються поліграфічні, анастатичні, фоторепродукційні способи і малювання, іншими – способи поліграфічного друку і копіювання, фотографічні способи і малювання; третіми – поліграфічні способи з виділенням тільки методів плоского друку (фотоцинкографського) і способи підробки з використанням копіювально-розмножувальної техніки [13; 134].

Підробка банкнот та цінних паперів може бути повною і частковою. При повній підробці виготовляється нова банкнота (цінний папір) з використанням високоякісного паперу споживчого призначення (або спеціально виготовленого) з підробкою поліграфічного оформлення та імітацією інших

засобів захисту. Часткова підробка полягає в переробці справжньої банкноти на банкноту більшого номіналу шляхом внесення відповідних змін в її реквізити і позначення [41; 529].

Деякі автори виділяють комбінований спосіб підробки, коли одна сторона банкноти є частиною справжньої, а інша виготовлена способом копіювання.

Ми пропонуємо свою класифікацію сучасних способів підробки паперових грошей України, у якій способи повної підробки поділяються на:

- підробку з використанням копіювально-множильної та іншої офісної техніки;
- підробку з використанням способів поліграфічного друку;
- комбінований спосіб підробки (з комбінацією декількох способів) та підробку гривень з використанням інших способів отримання зображень (малювання, фотографічний спосіб та ін.).

Розглянемо основні способи повної підробки, які зустрічаються в сучасній експертній практиці.

Поліграфічні способи підробки банкнот і цінних паперів здійснюються із застосуванням друкарських форм і використанням способів високого, плоского, глибокого та трафаретного друку.

Підроблені друкарські форми виготовляються з використанням фотомеханічних, фотохімічних і електрофотографічних процесів, а також шляхом гравіювання та набору. Для виготовлення друкарських форм використовуються металеві пластини, а також неметалічні матеріали: гума, пластмаса, скло, папір, фотополімери, шовкова або капронова тканина.

У друкарській формі *високого друку* друкуючі елементи підносяться над пробільними і знаходяться на одному рівні. Для друкування грошової банкноти виступаючі елементи форми, на які нанесена фарба, вдавлюються в папір разом із барвистим шаром, від чого папір деформується, а барвистий шар утворює відтиск з потовщенням по краях друкарських елементів.

Із експертної практики відомо, що відтиски які одержуються застосуванням форм високого друку, мають наступні ознаки: наявність слідів

тиску на папері від виступаючих елементів друкарської форми; потовщення барвистого шару (бортика) по краях зображень; рівні й чіткі краї штрихів, і ці ознаки можна надійно встановити за допомогою спеціальних технічних засобів при проведенні техніко-криміналістичної експертизи документів.

У друкарській формі *плоского друку* (кліше) друкуючі та пробільні елементи знаходяться в одній площині. Друкуючі елементи, завдяки своїм фізико-хімічним властивостям, сприймають друкарську фарбу, а пробільні, після зволоження їх водою або спеціальними розчинами, фарбу відштовхують. Друкування з форм плоского друку здійснюється способами літографічним і офсетним. При літографічному способі друку дзеркальне зображення оригіналу передається з форми безпосередньо на папір, а при офсетному способі пряме зображення передається на еластичне гумове полотно (гумовий валик), а з нього на папір. За даними судово-експертної практики, на сьогодні офсетний плоский друк майже повністю витіснив літографічний.

Особливим способом плоского друку є фототипія. Друкарська форма (кліше) у фототипії виготовляється фотохімічним способом. Зображення оригіналу репродукується, і з одержаних негативів фотографічним шляхом переноситься на скляну пластину, на якій в результаті спеціальної хімічної обробки утворюються друкуючі і пробільні елементи.

Відтиски, що одержуються з офсетних друкарських форм, мають такі характерні ознаки: рівномірний шар фарбувальної речовини в штрихах, відсутність слідів тиску на папері від друкуючих елементів, немає згущування фарби по краях штрихів, нечіткість зображення дрібних деталей і штрихів, наявність зміщень та розривів у різнозабарвлених елементах зображення букв і малюнків, блідість забарвлення, хвиляста форма країв штрихів. У відтисках, що одержані способом фототипії, барвисті елементи відрізняються зернистою структурою [16; 87].

Офсетний спосіб друку припускає використання промислового поліграфічного обладнання, тому дозволяє одержати достатньо велику кількість «продукції». Існує два варіанти реалізації цього способу – офсетний

друк з растрових і з нерастрових фотомеханічних друкарських форм. При растровому офсетному друці зображення формується з крапок декількох кольорів, при цьому крапки розташовані симетрично і впорядковано. Даний спосіб дозволяє відтворювати будь-які кольори і відтінки, проте нечітко відтворюються дрібні деталі зображень. Нерастровий офсетний друк припускає використання звичайних фарб, тому цей спосіб дозволяє відтворити найдрібніші деталі малюнка. За нашими спостереженнями, растровий офсетний друк часто використовується для підробки рублів Росії, що мають багатобарвні зображення. Нерастровий офсетний друк є найпоширенішим способом підробки доларів США. Методом нерастрового офсетного друку на підроблених банкнотах майже без спотворень відтворюється мікротекст.

Зображення, що одержані способом офсетного друку, не змиваються водою, товщина барвистого шару невелика, крізь нього можна бачити паперові волокна, сліди тиснення друкуючих елементів у штрихах, форма країв штрихів рівна, іноді хвиляста. В експертній практиці ознаки способу офсетного друку виявляються за допомогою мікроскопа або збільшувального скла [26; 157].

У друкарській формі *глибокого друку* пробільні елементи виступають над друкуючими елементами. Для отримання відтиску фарба наноситься на всю поверхню друкарської форми, потім видаляється з пробільних елементів спеціальним ножом (ракелем) і залишається тільки в поглибленнях. При друкуванні папір накладається на форму та притискається. Фарба, що заповнює друкарські елементи форми, контактує з папером, залишаючи на ньому барвистий шар. Відтиски, що одержані з форм *глибокого друку*, мають такі ознаки: наявність рельєфно-випуклого шару фарби, чіткість і контрастність штрихів, незначні розпливи фарбника, які утворюються в результаті проникнення фарби у волокна паперу.

Трафаретний друк відрізняється від класичних видів друку (високого, плоского, *глибокого*) тим, що зображення створюється не на поверхні формового матеріалу, а в самій товщині формуючої поверхні. В трафаретній формі друкуючі елементи пропускають крізь себе фарбу, а пробільні

затримують проникнення. Основою для виготовлення трафаретних друкарських форм виступає шовкова або капронова тканина.

Ознаки відтисків, що одержані з форм трафаретного друку: значно більший, ніж при будь-якому іншому способі друку, рельєфний шар фарби в штрихах, об'ємний ефект малюнка, наявність сітчастої структури поверхневого шару в штрихах [52; 27]. Ознаки цього способу друку виявляються за допомогою мікроскопа або збільшувального скла.

Ознайомленням з результатами експертних досліджень підроблених банкнот, що виготовлялися поліграфічними способами, нами встановлено, що в багатьох випадках застосовувалося складне технічне обладнання, яке потребує від підробника наявності технічних знань та навичок в галузі друкарської справи. Таким чином, результати судових експертиз надавали додаткових характеристик особи злочинця.

Репрографія включає будь-які способи отримання у натуральну або задану величину одиничних копій з штрихових або тонових оригіналів без застосування друкарських форм – фотографічний (фоторепродукційний), термографічний, магнітографічний та електрографічний.

Фотографічний спосіб виготовлення підроблених банкнот складається з декількох стадій: фотографування справжньої банкноти (цінного паперу); отримання негативів, їх ретуш, знищення номерів і серій; отримання позитивних зображень лицьової і оборотної сторін банкноти на фотопапері; склеювання фотографій лицьової і оборотної сторін банкноти; розфарбовування банкноти, нанесення на неї номерів та серій. За даними експертної практики, найбільше розповсюдження для виготовлення підроблених банкнот одержали електростатичні способи копіювання (термографічний, магнітографічний, електрографічний) з використанням сучасних засобів копіювально-розмножувальної техніки та засобів кольорового копіювання. Термографічний і магнітографічний способи виготовлення підроблених банкнот характеризуються недостатньо високою якістю отриманої копії, тому їх практично повністю витісняють електрографічний і електрофотографічний способи [38; 466].

В процесі електрографії формується скрите електростатичне зображення на поверхні копіювального матеріалу. Основні ознаки копій, одержаних електрографічним способом, які виявляються при експертному дослідженні документа, розподіляються на групи:

1) ознаки копій, отриманих на пристроях з використанням тільки сухих процесів проявлення зображення – нерівномірний розподіл фарбувальної речовини (тонера) по всій копії, виражена рельєфність зображення та зерниста структура зображення, нерівність країв штрихів, характерний блиск барвистого зображення (не завжди);

2) ознаки копій, отриманих на пристроях з використанням рідинного («мокрого») способу проявлення зображення – зерниста структура зображення, нерівність країв штрихів, нестійкість барвистого шару, барвисте зображення матове, можлива наявність згустків фарбувальної речовини.

За нашими спостереженнями, підробки банкнот та цінних паперів, що виготовлялися за допомогою чорно-білих електрофотографічних апаратів, відрізняються великим ступенем розподільної здатності, що на них іноді можна прочитати мікротекст.

При кольоровому електрофотографічному копіюванні кожне зображення формується тоном одного з чотирьох основних кольорів (жовтого, пурпурного, голубого і чорного). Ознаки одержуваних даним способом зображень – це блискуча поверхня та не завжди точне відтворення кольорів, крапкова структура штрихів, порівняно товстий шар фарбника та його нестійкість по лініях згинання.

Струменево-крапельний принтер. За даними експертної практики, цей метод виготовлення підроблених банкнот та цінних паперів вважається найпростішим і найдоступнішим. Експертами-криміналістами відмічається висока точність відтворення кольорів, також нестійкість фарбників до змивання водою. Однак, нам зустрічалися підробки документів, які були виготовленими термографічним принтером (Bubble Jet) фарбниками, стійкими до води.

Анастатичний (копіювальний) спосіб виготовлення підробок передбачає розм'якшення фарби справжньої банкноти і отримання з неї відтиснення на папері. Розрізняють однократне і двократне таке копіювання. У першому випадку лицьова і оборотна сторони справжньої банкноти копіюються на листки тонкого прозорого паперу, які після відповідної обробки наклеюються зображеннями всередину на основний лист паперу. При двократному копіюванні зображення сторін банкноти переносяться на проміжну копію-кліше (папір, гуму, лінолеум), з якої зображення копіюється на чистий аркуш паперу. Для виготовлення підробок використовуються різні розчинники, звичайний папір, відповідне обладнання і приладдя (прес, валик та інше). За інформацією від провідних експертів-криміналістів, виготовлені анастатичним способом підроблені грошові білети мають велику схожість із справжніми і можуть довгий час знаходитися в обігу. Такі підробки мають наступні ознаки: нечіткість, блідість, розмазаність ліній, мікротекстів, нерівномірне фарбування фону зображення, неспівпадіння зображень лицьової та оборотної сторони підробленої грошової банкноти [26; 274].

В сучасній практиці експертного дослідження документів зустрічаються й об'єкти, виготовлені способом *малювання*. Повна підробка грошових банкнот таким способом зустрічається рідко. Останнім часом мають місце випадки виявлення підроблених банкнот, виготовлених *комбінованим способом* (з використанням способів поліграфічного друку, репрографії і копіювання). Наприклад, підробка поліграфічного оформлення здійснюється одним з поліграфічних способів друку, а номер і серія банкноти підроблюються з використанням електрофотографічного пристрою або струменево-крапельним принтером.

Методом електрографії працюють на кольорових лазерних принтерах та копіювальних апаратах. Але одержані копії мають дуже помітні недоліки у вигляді блискучої поверхні та не досить чітка передача кольору.

При цьому за допомогою збільшеного скла можна побачити, що зображення складається з великих кольорових точок, та досить чітко видно

лінійчату структуру зображення. Фарба при цьому на перегибах сиплеться і на таких копіях залишаються скриті мітки, які складають двоїчний код. Відключити цю функцію в апаратах неможливо.

За нашими спостереженнями, репрографічні способи підробки потребують сучасного устаткування, яке характеризується значною коштовністю, але не передбачає наявності спеціальних вмінь та навичок у користувача. Ця обставина, що встановлюється за результатами судових експертиз, також надає відомостей до суб'єктивної сторони злочину.

Таким чином, уточнена нами систематизація способів підробки грошових банкнот та цінних паперів має значення для експертної практики техніко-криміналістичного дослідження документів. Врахування слідчим типових ознак, які наводяться, сприятиме точнішому визначенню способу та інших елементів складу злочину, що пов'язаний з підробкою банкнот і цінних паперів [53; 189].

Суперпідробки останніх років це 100 та 50 доларові банкноти останніх років, які за своїми якостями майже повністю відповідають справжнім грошам. Шляхи таких підробок ведуть в Північну Корею та Ірак, керівництво країн яких напряду були зацікавлені в підриві економіки Сполучених Штатів.

Зараз збільшується організованість та професіоналізм фальшивомонетників. З відкриттям та прозорістю кордонів України встановлюються міжнародні зв'язки злочинних угруповань. Так за висновками міністерства фінансів підробка доларів становить досить серйозну загрозу для країни, враховуючи масив доларів, який циркулює в обігу країн і для світової економіки.

Застосування того чи іншого способу виготовлення підроблених грошей чи інших предметів злочину, передбаченого ст. 199 КК України, певною мірою визначає зміст суспільної небезпеки посягання, об'єкт злочинного впливу та кваліфікацію вчиненого. Тепер, коли доступними для широкого кола підприємців є найсучасніші технічні засоби, вільно можна придбати необхідні матеріали (відповідний асортимент паперу і фарб), коли неважко освоїти

найпередовіші й найдосконаліші технології друку, виготовлення фальшивих грошових банкнот на поліграфічному устаткуванні, порівняно з іншими способами, становить велику суспільну небезпеку, оскільки можна таким чином тиражувати велику кількість фальшивок певних номіналів, які пересічному громадянину практично важко відрізнити від справжніх грошей. До речі, підробки, що продукуються шляхом застосування офісної та копіювальної техніки, за своєю небезпекою нерідко не поступаються тим фальсифікатам, що виготовлені поліграфічним способом. Тож винахідливі і безперечно високопрофесійно підготовлені зловмисники вдаються до найрізноманітніших способів вчинення суспільно небезпечного посягання. Проте, наскільки небезпечними вони можуть бути, свідчить такий факт. У 1998 р. львівські правоохоронці затримали чотирьох осіб, у яких вилучили «рекордну» суму фальшивок – 477800 гривень у стогривневих купюрах. Очоловав цю групу 39-річний інженер Б., працівник Закритого акціонерного товариства «Львівське підприємство обчислювальної техніки та інформатики», який закінчив політехнічний інститут, тривалий час працював на режимному підприємстві, оволодів технологією виготовлення кліше. Протягом двох років за своїми кресленнями він змайстрував спеціальний верстат, на якому можна було виготовляти фальшивки. Зі своїми злочинними намірами поділився ще з трьома особами, яким довіряв і яких зробив співучасниками злочину. За дорученням організатора вони придбали у Польщі папір відповідної марки, фарби, відтак найняли приміщення, в якому встановили верстат і приступили до виготовлення фальшивок [19; 7].

Сьогодні гривню підробляють всіма відомими способами. Існує спосіб підробки, який вимагає тільки визначеного таланту: гроші малюють. Але при широкому розвитку копіювальної техніки — це вже екзотика. Набагато частіше для підробки використовують кольорові ксерокси і краплинно-струменеві принтери, лазерні в цьому сенсі набагато гірші. Струменеві принтери дешеві, але мають високу роздільну здатність, і візуально їх «продукція» на перший погляд не відрізняється від справжніх грошей. Особливо якщо врахувати, що

фальшивомонетники — непогані психологи. Вони збувають підробки на великих ринках, часто кладуть їх між справжніми купюрами, намагаються працювати при слабкому освітленні, наприклад увечері.

Але відрізнити виготовлену на принтері купюру від справжньої просто не тільки для спеціалістів, але й для людей, які добре вивчили, як виглядають гривні. Для цього досить мати в кишені лупу хоча б із семикратним збільшенням. В неї чітко видно, що на підробках захисних елементів зовсім немає або вони фальсифіковані. А головне — на справжніх грошах малюнок нанесений у вигляді штрихових ліній, а на «відксерених» — у вигляді окремих точок, що під збільшенням чудово видно. Водяні знаки часто імітують, і звичайним громадянам їх упізнати важко. Тому зараз на багатьох грошах, і на гривнях зокрема, водяні знаки багатотонові. Коли дивитися на водяний знак проти світла, звертайте увагу на поступові переходи від темного кольору деталей зображення до світлого. Якісно їх підробити практично неможливо. А от визначення справжності грошей за світінням в ультрафіолетових променях — це несерйозно [29; 363].

Наступний спосіб виготовити фальшивку: з допомогою хімічних засобів змивають малюнок на купюрі дрібного номіналу і накочують великий. Ще простіший варіант — домальовування нулів, наприклад на одnogривнівці. Він розрахований здебільшого на іноземців, не знайомих з особливостями місцевої валюти і які в першу чергу звертають увагу на якість паперу і наявність водяних знаків. Найкращий спосіб боротьби з цим — банкноти різного номіналу повинні мати різні розміри, як в євро. Тому гривні нового зразка будуть відрізнятися за розміром і кольором паперу залежно від номіналу.

Є умільці, які розшаровують купюру вздовж на дві частини, потім підклеюють фальшиву відсутню половину. Подають її, звичайно, справжнім боком до клієнта.

Коли ходили купонокарбованці, підробити їх було досить легко, адже при цьому використовувався офсетний друк. На той же недолік страждають і одnogривневі банкноти. Виготовивши друкарські форми, можна за короткий

час зробити на поліграфічному обладнанні безліч фальшивок. Сьогодні 80% усіх виявлених підробок в Україні становлять 10— і 20-гривневі купюри 1992 р. Це максимальний номінал такого виду, який, до того ж, не занадто старанно роздивляються. І, як не дивно, 10% фальшивок — одногривневі. Очевидно, для їх виробників не мали значення вартість обладнання і ціна матеріалів — працювали на чужому. Більшість фальшивих банкнот номіналом 10 і 20 грн. 1992 р. виготовлені на поліграфічному обладнанні, причому головна маса двадцятки — на рівні суперпідробки. Там є глибокий друк, який дає рельєфність фарби, імітовані й інші способи захисту. Єдине, що не вдалося підробити, — захисні волокна. І трохи нижчою виявилася якість мікротекстів. Цих грошей, на щастя, в обігу вже майже немає, хіба що в тіньовій сфері. Трапляються, але рідко, підробки в 50, 100 і 200 грн. Звичайно їх виготовляють, комбінуючи способи, основний — знову-таки використання струменевого або лазерного принтера й ксерокса [11; 168].

За два квартали цього року НБУ виявлено фальшивих гривень на 8-9% більше, ніж за аналогічний період 2008-го. В абсолютних цифрах це становить 1-2 підробки на сто тисяч купюр усіх номіналів, що перебувають в обігу. Що стосується іноземної валюти, то за 9 місяців цього року її виявлено на суму близько \$20 тис., у минулому за цей же період — \$19 тис. Найпопулярніші підробки — \$100. «Люблять» фальшивомонетники і євро, причому роблять їх якісно. Найбільше виявлено підроблених EUR200, далі йдуть EUR100, потім EUR50. Причому на всіх імітовано багато елементів захисту: водяний знак, захисна нитка, голограми, які часом мають усі три зображення. Єдине, що поки не зуміли підробити, — оптично змінну фарбу, яка змінює колір з фіолетового на зелений залежно від кута зору. До речі, фальшиві банкноти іноді трапляються навіть після проходження їх через комерційні банки, не кажучи вже про обмінні пункти.

Фальшивомонетники розуміють необхідність підробки або імітації найбільш відомих захисних елементів та надання підробкам схожого вигляду на справжні, а для цього спеціально підбирається та додатково обробляється

папір та підробляються (або імітуються) захисні елементи. Найчастіше злочинці імітують такі захисні елементи, як: водяний знак, захисні волокна та нитки, рельєфний друк.

Головна перешкода, з якою зіштовхуються фальшивонетники, — імітація грошового паперу. Справжній папір містить дво— або багатокольниковий водяний знак — чергування темних і світлих ділянок, які відрізняються від іншої частини грошового знака. Добре видимий на просвіт, водяний знак обов'язково повинен мати трохи розмиті, нечіткі контури.

У банкноти додають захисні волокна різних кольорів. Ці волоски хаотично розташовані як у товщі, так і на поверхні банкнот. В ультрафіолетовому випромінюванні справжні купюри виглядають темними, тоді як звичайний папір випромінює блакитне світло [37; 467].

Часто в папір грошових квитків вводять пластикові, металізовані або металеві нитки, які іноді виходять на поверхню з лицьового боку («плаваючі» нитки). Нитка може мати магнітні властивості або флуоресціювати під впливом УФ-випромінювання, при цьому світіння може бути як однокольниковим, так і багатокольниковим.

Зазвичай нитка містить повторюваний мікротекст. На банкнотах великих номіналів в останні роки часто використовуються для друку фарби, що оптично змінюються (*optically variable ink* — OVI). Такі фарби мають металевий блиск, і їх колір може мінятися залежно від кута зору.

Проведені нами узагальнення експертної практики, аналіз літературних джерел дали можливість визначити, що гривні НБУ недостатньо захищені від підробки і потребують покращення їх захисних властивостей та внесення змін у дизайн (щоб банкноти різних номіналів більше розрізнялись одна від одної за розміром та кольоровою гамою) для покращення боротьби з підробкою національної валюти України.

Ми вважаємо за необхідне проведення спеціальних занять з працівниками ОВС, присвячених вивченню захисних елементів гривень.

2.3. Проблеми захисту гривні від підробки

Розбудова правової держави та громадянського суспільства відкрила нову сторінку в історії національних грошей України. Після проголошення у 1991 році незалежності нашої держави Національний банк України розпочав проектування та будівництво в Києві власного виробництва для друкування грошей і цінних паперів — Банкотно-монетний двір. У жовтні того ж року було розміщено замовлення на виготовлення банкнот номінальною вартістю 1, 2, 5, 10 та 20 гривень на фірмі "Канадіан Банк Нот Компані Лімітед" (Канада). Вибір було зроблено на користь цієї канадської фірми, оскільки вона має понад столітній досвід у справі друкування грошей і брала на себе зобов'язання надрукувати гривні у дуже короткий термін — 5 місяців [12; 134]. У травні 1993 р. було укладено контракт з англійською фірмою "Томас Де Ля Рю енд Компані Лімітед", яка на своїх фабриках виготовляє високоякісні цінні папери і паперові гроші для багатьох країн світу. Цей контракт передбачав забезпечення устаткування, новітніх технологій та навчання українських фахівців.

22 березня 1994 р. відбулося відкриття першої друкарської лінії по виготовленню нової національної валюти України. З цього часу друкування за кордоном купонів та гривень було припинено, що уможливило заощадити значні кошти в державі. Найсучасніше устаткування фірм Швейцарії, Німеччини, Австрії, Італії та інших країн, дозволяє виготовляти банкноти, що не поступаються за якістю, дизайном, захищеністю від підробки кращим зразкам іноземних валют. Праця кожного з чотирьох головних цехів Банкотної фабрики, розташованих на площі 26 тисяч квадратних метрів дозволяє отримувати кінцевий результат — паперові гроші України [54; 58].

З 2 вересня 1996 р. відповідно до Указу Президента України "Про грошову реформу в Україні" Національним банком України введено нову грошову одиницю — гривню. Але з перших місяців існування нової валюти на території нашої країни почали виявлятися випадки її підробки. З кожним роком кількість та якість підробок сучасних банкнот України неухильно зростають. За даними ГУДСБЕЗ МВС України у 1999 р. найбільша кількість надходжень

фальшивих гривень була виготовлена із застосуванням кольорових принтерів та іншої офісної техніки, а у 2000 та 2001 рр. дедалі більше надходило підробок, виготовлених з використанням поліграфічного обладнання (переважно підроблялися грошові знаки номіналом 20 гривень, зразка 1992 р.). У 1999 р. було ліквідовано 13 підпільних майстерень з підробки паперових грошей, оснащених копіювально-множильною та комп'ютерною технікою, у 2007 р. — 19, у 2008 р. — 20, а за шість місяців 2009 року було викрито вже 17 таких майстерень.

Тому перед експертами-криміналістами та фахівцями, які займаються дослідженням паперових грошей, постало питання: а чи належним чином захищена гривня НБУ від підробки?

Протягом 2007—2008 р. проводилось анкетування 375 співробітників ОВС України: 210 експертів-криміналістів і 165 працівників слідчих та оперативних підрозділів. Частина питань анкети була присвячена проблемам захисту гривні НБУ від підробки. В результаті аналізу відповідей респондентів нами було з'ясовано, що більшість (65 %—99 %) з них:

а) вважають, що купюри НБУ недостатньо захищені від підробки і потребують поліпшення захисних властивостей;

б) завжди перевіряють у побуті наявність на банкнотах НБУ водяних знаків та захисних стрічок, бо стикались з підробленими гривнями;

в) впевнені, що можливо поліпшити боротьбу з підробкою національної валюти України шляхом підвищення кількості та якості захисних елементів банкнот, а також внесенням змін у дизайн грошових знаків (щоб банкноти різних номіналів більше відрізнялись одна від одної за розміром та кольоровою гамою);

г) вважають за доцільне поширення інформації про основні захисні елементи національної валюти України серед безпосередніх фахівців, що досліджують грошові знаки, а також проведення спеціальних занять з працівниками ОВС, присвячених вивченню захисних елементів паперових грошей НБУ [65; 156].

Для того, щоб наочно відобразити рівень захисту сучасних паперових грошей України щодо найпоширеніших валют світу, вважаємо, потрібно порівняти загальні захисні елементи гривень НБУ, доларів США та грошової одиниці Європи — євро.

Аналізу не піддаватимуться банкноти НБУ зразка 1992 р. та купюри номіналом 1 гривня (ці грошові знаки поступово вилучаються з обігу) та долари, виготовлені до 1996 р. До об'єктів нашого дослідження належать гривні НБУ зразка 1994 1995, 1997 (номіналом 5 грн) років та випущені з 2000 р., оскільки дизайн та майже всі елементи захисту цих купюр аналогічні.

При порівняльному дослідженні банкнот гривень, доларів США та євро аналізувалися такі захисні елементи грошових знаків:

- колір та текстура поверхні паперу;
- розміри банкнот різних номіналів; кольорова гама зображень;
- способи друку, які застосовувались для їх нанесення;
- водяні знаки;
- захисна нитка та волокна;
- мікродрук;
- захисна сітка;
- зображення, що флуоресціюють в ультрафіолетових променях (УФП);
- інфрачервоний та магнітний захист;
- сполучений малюнок; кіп-ефект;

зображення, нанесені фарбою "ОВІ" ("овіай"), голографічний захист та смуга іридисцентної фарби.

Слід зазначити, що тривкість та зносостійкість паперу банкнот доларів США більш висока, ніж у гривень НБУ та євро. Експерти одностайні в тому, що банкноти євро зберігають гарний вигляд на 40 відсотків менше, ніж національні валюти країн дії цієї грошової одиниці. [14; 54].

Отже, порівнюючи загальні захисні елементи сучасних паперових грошей України, США та європейської валюти, можна дійти таких висновків:

гривні України і долари США (порівняно з банкнотами євро) мають суттєвий недолік: купюри різних номіналів мають однакові розміри та мало відрізняються за дизайном і кольоровою гамою, що полегшує часткову підробку грошових знаків шляхом зміни номіналу з меншого на більший;

гривні НБУ та євро надійніше захищені від підробки, на відміну від доларів США, бо для їх виготовлення використовується багатокольорова гама зображень, більше способів друку, в тому числі і кольорових (ірисовий друк);

у доларах США та банкнотах Європейського банку застосовані такі надійні захисні елементи, які було б корисно застосовувати і в гривнях НБУ: складніший магнітний захист та зображення, нанесені фарбою "овіай";

паперові грошові знаки євро, на відміну від гривень НБУ та доларів США, мають не один, а кілька водяних знаків, складнішу картину зображень, які флуоресціюють в УФП, а також два яскравих і досить надійних елементи — голографічний захист та вертикальну смугу, нанесену спеціальною іридисцентною фарбою з прихованими зображеннями, що додатково ускладнюють підробку [43; 285].

Підсумовуючи, слід зазначити, що для профілактики фальшивомонетництва необхідно постійно підвищувати захисні властивості паперових грошей України, використовуючи при цьому новітні досягнення світового банкнотного виробництва.

При впровадженні нових елементів захисту слід надавати перевагу тим, які легко виявляються користувачами без спеціального обладнання (для полегшення перевірки справжності банкнот), але значно ускладнюють підробку грошових знаків (наприклад, голографічні елементи або зображення, нанесені фарбою "овіай").

Зазначені заходи дозволять не лише забезпечити відповідний рівень нашої грошової одиниці порівняно з іноземними валютами, а й надійно захистити її від підробки.

Паперові грошові знаки з часу їх появи були об'єктом підвищеного злочинного посягання. Тому кожна держава безперервно працює над підвищенням захищеності своїх паперових грошей від підробки. Більш як 80 відсотків випадків вилучення з обігу підроблених банкнот у світі доводиться на долари США. Фальшивомонетники розуміють необхідність підробки або імітації найбільш відомих захисних елементів та надання підробкам схожого вигляду на справжні, а для цього спеціально підбирається та додатково обробляється папір та підробляються (або імітуються) захисні елементи. Найчастіше злочинці імітують такі захисні елементи, як: водяний знак, захисні волокна та нитки, рельєфний друк.

Головна перешкода, з якою зіштовхуються фальшивомонетники, — імітація грошового паперу. Справжній папір містить дво— або багатокольоровий водяний знак — чергування темних і світлих ділянок, які відрізняються від іншої частини грошового знака. Добре видимий на просвіт, водяний знак обов'язково повинен мати трохи розмиті, нечіткі контури. Слід зазначити, що тривкість та зносостійкість паперу банкнот доларів США більш висока, ніж у гривень НБУ та євро. Експерти одностайні в тому, що банкноти євро зберігають гарний вигляд на 40 відсотків менше, ніж національні валюти країн дії цієї грошової одиниці. [14; 54].

Отже, порівнюючи загальні захисні елементи сучасних паперових грошей України, США та європейської валюти, можна дійти таких висновків:

гривні України і долари США (порівняно з банкнотами євро) мають суттєвий недолік: купюри різних номіналів мають однакові розміри та мало відрізняються за дизайном і кольоровою гамою, що полегшує часткову підробку грошових знаків шляхом зміни номіналу з меншого на більший.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПАПЕРОВИХ ГРОШЕЙ УКРАЇНИ

3.1. Криміналістична методика дослідження паперових грошових знаків України

Криміналістичне дослідження гривень НБУ складається з етапів, у процесі яких вирішуються різні завдання та використовуються різноманітні прийоми та методи, але незалежно від питань, які поставлені перед експертом, він повинен дотримуватись визначеної послідовності застосування криміналістичних засобів та методів для забезпечення повноти дослідження та зберігання речових доказів.

Поділяючи думку О. Р. Шляхова і ряду інших вчених відносно того, що при формуванні теоретичних та методичних основ кожного роду і виду судової експертизи слід відштовхуватись від предмету, об'єктів і методики, тобто користуватись багатомірною основою класифікації і, використовуючи дане нею визначення предмету експертизи взагалі, ми вважаємо, що предметом експертизи паперових грошових знаків є факти і обставини, що встановлюються в процесі їх дослідження, а її основним завданням - вирішення питання про справжність банкнот [28; 102]. Це пов'язано з тим, що, коли зроблено висновок про їх несправжність, виникає необхідність вирішення багатьох наступних задач, які постають в ролі предмета дослідження. Ось чому предметом конкретного дослідження паперових грошових знаків, на нашу думку, виступають фактичні дані, які встановлюються на основі спеціальних знань з конкретних питань, що ставляться слідчим або судом. Поряд з цим важливо зазначити, що грошові знаки, як об'єкт злочинного наміру у вигляді фальшивомонетництва, виділені кримінальним законодавством в самостійний склад злочину. В експертних установах системи МВС, Мінюсту та в банківській діяльності даний напрямок набув цілеспрямовану науково-експертну спеціалізацію. Починаючи з 1995 р. розпочато роботу з підготовки

та перепідготовки спеціалістів в цій галузі, розроблено відповідні учбові програми.

Таким чином, розширення та поглиблення об'єму інформації в галузі виготовлення підроблених банкнот, яке передбачає необхідність використання комплексної методики для вирішення широкого спектру питань, об'єднаних загальним предметом і об'єктом дослідження, наявність програми та курсу лекцій з підготовки спеціалістів в даній області судової експертизи, а також наявність в кримінальному законодавстві самостійного складу злочину, який передбачає відповідальність за фальшування грошей, і, нарешті, розширення кола експертних та не експертних установ, що здійснюють дослідження банкнот (і цінних паперів), вказують, на нашу думку, на об'єктивну необхідність виділення експертизи паперових грошових знаків в самостійний вид судової експертизи в рамках технічної експертизи документів.

Комплексна методика криміналістичного дослідження банкнот побудована на основі організації системи їх захисту - відкритої і закритої. Основою першої є вивчення ознак, з якими ознайомлюється широке коло користувачів - населення, касири, працівники правоохоронних органів, і вони розглядаються як огляд і попереднє дослідження, що йде за ним. Основу іншої, закритої системи захисту, складає вивчення ознак, з якими знайомі особи, що здійснюють виробництво паперових грошових знаків або їх експертне дослідження. Поряд з цим важливо відмітити, що результати попереднього дослідження ніякою мірою не можуть замінити техніко-криміналістичну експертизу, оскільки вони не мають висновків про справжність або підроблення грошового знаку, що досліджується, а лише вказують на ті ознаки, які відрізняють його від справжнього [58; 113].

Серед спектру задач криміналістичного дослідження банкнот можна виділити чотири найголовніші напрямки (див. додаток 5):

- а) встановлення обставин виготовлення підроблених грошових знаків або їх фрагментів;
- б) встановлення наявності в них змін та обставин їх виникнення;

- в) відновлення початкового змісту банкнот, що зазнали змін;
- г) ідентифікація реквізитів, матеріалів банкнот та осіб виробників.

Безпосередніми об'єктами дослідження паперових грошей є: реквізити - поліграфічні та неполіграфічні зображення, тексти, водяні знаки, кольорові і здатні до флуоресценції волокна, конфетті, захисні нитки, голографічні зображення тощо; матеріали - папір, фарба, клей, матеріали включень і т.п.; технічні засоби для виготовлення підроблених грошових знаків - поліграфічне обладнання, фотоформи та форми для друку, комп'ютерна і розмножувальна оргтехніка, штампи та багато іншого. Вивчення об'єктів будь-якої групи потребує сумісних зусиль спеціалістів різного профілю. Рішення ідентифікаційних задач третьої групи виконується на основі аналізу перших двох [46; 147].

Розгляд вказаних задач повинні об'єднувати методи, до яких слід віднести: методи візуального порівняльного дослідження; методи мікроскопічного дослідження за допомогою сучасних вимірювальних мікроскопів; метод оптичного накладення; фотографування із значним збільшенням (макро- і мікрозйомка); зйомка в струмах високої частоти; дослідження в м'яких рентгенівських, УФ- та ІЧ-променях спектру; профілографування штрихів відбитків; дослідження фізичних (магнітних та електричних) властивостей матеріалів банкнот; хімічні методи дослідження.

Враховуючи вищевикладене, стає цілком зрозуміло, що за своїм змістом техніко-криміналістична експертиза паперових грошових знаків є комплексним дослідженням, основними складовими частинами якого є:

- 1) дослідження реквізитів:
  - встановлення наявності і відповідності регламентованих реквізитів;
  - визначення якості відтворення реквізитів;
  - встановлення наявності і якості активних елементів захисту;
  - вивчення метричних та фізичних властивостей паперу, фарби і елементів захисту;
- 2) дослідження поліграфії:

- визначення способу поліграфічного друку зображень;
- визначення виду друкованих форм та способу їх виготовлення;
- встановлення конструктивних особливостей пристрою для друку;

3) дослідження матеріалів банкнот:

- фізико-хімічне дослідження паперу;
- фізико-хімічне дослідження фарби;
- вивчення виду матеріалів елементів захисту.

Аналіз інформації, яка одержується по кожному виду дослідження, в кінцевому рахунку забезпечує вирішення діагностичних та ідентифікаційних задач.

Експертиза проводиться експертом, за умови, що він володіє всіма необхідними методиками і знаннями для проведення такого роду дослідження. Проте, паперові грошові знаки є специфічним різновидом письмових документів, дослідження яких, в деяких випадках, вимагає залучення знань допоміжних дисциплін [45; 15].

При проведенні повноцінного дослідження банкнот експерт зобов'язаний:

1. Володіти знаннями в області технології виробництва, а так само засобів захисту, які використовувалися при виробництві представлених йому на експертизу грошових купюр.

2. При зовнішньому аналізі грошових знаків, який проводять по аверсу (лицьовій стороні) і реверсу (оборотній стороні), описати загальні ознаки: уважно вивчити герб (емблему), розібрати текст, орнамент, філіграні, матеріал (папір), друк, надпечатки і інші елементи (ознаки), розташовані на знаку.

Для класифікації паперових грошових знаків аналіз проводиться за всіма наявними ознаками, таким як: емблематичний (геральдичний) - герби, емблеми, символічні знаки; палеографічний - тексти, письмові знаки, правила орфографії; сфрагистичний - друк, перфорації, конгреви; хронологічний - дати; метрологічний - співвідношення між крупною купюрою і її дробовими частинами; філігранний - водяні знаки на папері, матеріал (основа), з якого виготовлений грошовий знак, сурогат грошей; іконографічний - історичні

особи, зображені на грошових знаках; орнаментальний - графічні, живописні прикраси; епіграфічний - надпечатки пізнішого походження на грошових знаках.

3. Провести дослідження з метою визначення відносної давності виготовлення цих купюр (їх елементів), в цілях недопущення помилки. Встановити способи, форми друку і інші засоби захисту грошової купюри, вживані при виготовленні банкноти. Детально їх описати. Встановити умови зберігання. Класифікувати стан грошового знаку — показник його збереження.

4. Порівняти представлені на експертизу банкноти із справжніми зразками купюр.

5. На підставі діагностичного дослідження дати висновки:

- про класифікацію представленої купюри.

- про відносну давність виготовлення представленої на дослідження підробленої купюри.

- про відповідність часу (періоду) її фактичного виготовлення, часу (року) вказаному на самій купюрі.

- про умови зберігання і стан грошового знаку [61; 6].

На основі аналізу експертної практики вивчення фальшивих грошових знаків нами виділено чотири групи зразків паперу, який використовується фальшивомонетниками для підроблення банкнот:

а) широкого вжитку;

б) спеціальний;

в) банкнотний;

г) підроблений.

Серед загального різноманіття способів і методів імітації фальсифікації водяних знаків нами виділені найбільш поширені, об'єднані в такі види підробок банкнотів: надруковані, рельєфні, жирові, кислотні, вирівняні, з припуском, підроблені водяні знаки і використання водяних знаків іншого змісту; визначені їх ознаки та методи дослідження.

Для досягнення своїх злочинних цілей фальшивомонетники використовують, крім поліграфії, всі існуючі способи відтворення зображень, зокрема кольорові електрофотографічні апарати і струминні принтери (хоча більшість з них має епізодичний характер).

В криміналістичній практиці має місце не тільки повне підроблення банкнот, але й часткове (2-10%), яке досягається фальшивомонетниками шляхом внесення змін в справжні грошові знаки з метою збільшення їх номінальної вартості. При переробці банкнот злочинцями використовуються, головним чином, композиційні, художні і кольорові недоліки паперових грошових знаків, до яких слід віднести: однаковий колір і розмір банкнот будь-яких номіналів, схожість в побудові і змісті портретів, рисунків, узорів як лицьових, так і зворотних сторін [24; 49].

Аналіз експертних досліджень також висвітлив досить широкий спектр сучасних способів зміни номіналу, які раніше не були зафіксовані в експертній практиці. Узагальнення цих способів дало можливість згрупувати їх таким чином:

- а) підчищення, ґрунтування або травлення початкового зображення з подальшим нанесенням нового одним з поліграфічних способів;
- в) аплікація (зміна номіналу шляхом доклеювання додаткових нулів);
- г) монтаж (зміна номіналу шляхом розшарування або розрізування).

Вказані способи використовуються фальшивомонетниками як самостійно, так і в сукупності.

Система захисту сучасних банкнот будується таким чином, щоб була можливість перейти від активної боротьби з фальшуванням грошей на рівні правоохоронних органів до рівня користувача. Ось чому крім реквізитів, які відображують загальний зміст паперових грошових знаків, банкноти забезпечуються спеціальними активними елементами захисту. До них належать: пофарбовані волокна та конфетті, захисна нитка, мікротекст, приховані, зашифровані зображення та такі, що змінюються, голограми, кінеграми і піксельграми, суміщені рисунки тощо, які, в свою чергу, мають

різновидності та власну систему захисту. Всі активні елементи захисту автор умовно ділить на дві групи: перша - такі, що імітуються злочинцями; друга - відтворення або імітація яких на даний час не зафіксовані [32; 19].

Одержана інформація про принципи виготовлення та систему захисту паперових грошових знаків, способах їх підроблення і методах дослідження дає можливість значно доповнити відомості про особу фальшивомонетника.

У наш час роль експерта-криміналіста у процесі розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із підробкою та збутом паперових грошей України, полягає не тільки у встановленні самого факту підробки (у криміналістичному значенні) банкнот, але й у визначенні єдиного джерела походження гривень, вилучених у різних місцях. В останні роки перед експертами-криміналістами дуже гостро постала проблема ідентифікації копіювально-множилних апаратів та принтерів, з використанням яких підробляються паперові грошові знаки, а оскільки вказані пристрої працюють на базі різноманітних способів відтворення зображень, то і проведення їх ідентифікації залежить від конкретного виду пристрою.

Для уникнення помилок та неправильних висновків досліджень, експерту потрібно уважно вивчати кожний об'єкт досліджень під мікроскопом та за допомогою інших приладів, постійно підвищувати свій професійний рівень.

3.2. Методи та засоби криміналістичного дослідження гривні

Пізнання навколишнього світу неможливе без широкого використання різноманітних технічних засобів, які допомагають досліджувати явища, що не сприймаються в звичайних умовах, події, процеси, узагальнювати отримані дані, дають можливість збільшити потік корисної інформації, полегшують розумову діяльність людини, дозволяють на практиці перевіряти істинність наших знань. Система знань про технічні засоби, що вживаються при дослідженні грошових знаків, припускає наявність відомостей про правові основи застосування техніко-криміналістичних засобів в кримінальному

судочинстві, тактичних прийомах їх використання при вивченні банкнот, а також системі і можливостях самих приладів і устаткування для вирішення дослідницьких завдань. Питання про роль технічних засобів в процесі пізнання, процесуальні і криміналістичні аспекти їх застосування протягом багатьох років залишаються предметом обговорення і дослідження криміналістів і процесуалістів [25; 63].

Застосування техніки при розслідуванні злочинів не тільки рекомендоване фахівцями, але і дозволене законодавством. Грошовий знак - специфічний об'єкт дослідження, яке припускає застосування технічних засобів. Слідчий, що використовує такі засоби при огляді грошового знаку, зобов'язаний: правильно визначити, які з них можуть бути застосовані у кожному конкретному випадку огляду; повідомити присутнім, яка мета використання цих засобів і які завдання повинні бути вирішені з їх допомогою; переконатися в справності і придатності приладів і устаткування до рішення поставлених завдань; створити умови, необхідні для застосування відповідної техніки (вибрати приміщення, здійснити розміщення і включення приладів, забезпечити присутність фахівця у разі неможливості самостійно застосовувати технічні засоби при огляді і т.д.); забезпечити збереження грошового знаку в процесі здійснюваної слідчої дії. (Слідчий не має права застосовувати такі способи і технічні засоби дослідження, які можуть привести до псування або знищення об'єкту, тобто обробляти купюру водою, ацетоном, газоподібними речовинами, розчинниками і іншими матеріалами); застосовувати науково-технічні засоби при огляді грошового знаку тільки в тому випадку, якщо виявлений з їх допомогою факт є очевидним, наочним як для понять, так і для всіх інших учасників процесу [37; 167].

Засоби і методи криміналістичної техніки повинні володіти:

а) високою ефективністю, що забезпечує досягнення позитивних результатів, що мають велике доказове значення;

б) простотою і надійністю, що дозволяє говорити про достовірність результату дослідження;

в) безпекою, що гарантує збереження банкноти, що оглядається, і що не створює загрозу для здоров'я дослідника;

г) науковістю, що обумовлює спроможність цих засобів і методів при перевірці;

д) економічністю, що дозволяє раціонально розподіляти час, сили і засоби.

Ми пропонуємо методи криміналістичного дослідження паперових грошей України поділити на такі основні групи:

візуальні методи (найбільш ефективними є методи вивчення в особливих режимах освітлення);

мікроскопічні методи (світлова мікроскопія з використанням збільшувальних луп та мікроскопів, а також електронна мікроскопія);

фотографічні (перш за все – це фотозйомка зі значними збільшеннями - мікро- та макрозйомка, а також зйомка у невидимих променях світла та люмінесценції);

дослідження в УФ- та ІЧ-променях та інші;

хімічні, фізико-хімічні та фізико-технічні методи.

Найбільш ефективними та доступними при дослідженні гривень НБУ є візуальні, мікроскопічні та люмінесцентні методи дослідження.

Люмінесцентний аналіз ([рос. люминесцентный анализ](#), [англ. fluorimetric \(fluorescence\) analysis, luminescent analysis](#), [нім. Lumineszenzanalyse](#) f) – якісний і кількісний метод дослідження різних об'єктів, оснований на явищі люмінесценції. При люмінесцентному аналізі використовують фотолюмінесценцію, рентгенолюмінесценцію, катодолюмінесценцію або хемолюмінесценцію. Найпоширеніший люмінесцентний аналіз – з використанням люмінесценції, збудженої ультрафіолетовим промінням. В залежності від того, як реєструють сигнал – після закінчення збудження чи через певний проміжок часу, розрізняють флуориметрію і фосфориметрію. У залежності від методу одержання спектра розрізняють: звичайну (класичну, традиційну), синхронну, похідну і т.і. флуориметрію (фосфориметрію). Крім

того, виділяють люмінесцентний аналіз: прямий, непрямий, індикаторний і сортовий аналіз (сортування за інтенсивністю і кольором люмінесценції).

Люмінесцентний аналіз дає змогу визначити якісний та кількісний склад речовин. Застосовують у хімії, геології тощо. Люмінесцентний аналіз використовують у видимій області спектра. Перевага методу – висока чутливість, яка дозволяє ідентифікувати речовину при її кількості від 10^{-8} - 10^{-9} г до 10^{-10} - 10^{-12} г. Люмінесцентний аналіз може бути застосовано для дослідження понад 3000 органічних сполук, які мають власну люмінесценцію, флуоресціюючих неорганічних сполук: солей уранілу, лантанідів, комплексних галогенідів важких металів. Ряд цих сполук інтенсивно флуоресціюють після реакцій комплексоутворення, окиснення.

В даний час, як за кордоном, так і в Україні випускається велика кількість приладів, що дозволяють в автоматичному або в напівавтоматичному режимах перевіряти достовірність грошових знаків. У різних комбінаціях і поєднаннях такі прилади мають джерела білого світла, ультрафіолетове і інфрачервоне випромінювання, сенсор магнітного випромінювання, лупи і мікроскопи різної кратності збільшення, телевізійну і комп'ютерну апаратуру [14; 56].

Якісне дослідження паперових грошових знаків України можна успішно проводити тільки за умовами наявності на робочому місці експерта спеціальної апаратури для мікроскопічного дослідження об'єктів і приладів, що дозволяють досліджувати банкноти в особливих режимах освітлення. Як свідчить експертна практика, в останні роки усе частіше застосовуються сучасні прилади для дослідження банкнот: замість старих приладів з'являються нові - "Regula", "Вілдіс", "Спектр-Експерт", "ТЭД-34" та інші. Зазначені сучасні прилади дозволяють обладнати автоматизоване робоче місце експерта-криміналіста, на якому можна не тільки ефективно досліджувати купюри, але й проілюструвати отримані результати.

Найпопулярніші детектори валют на українському ринку — японські JCM, Cashscan (США), Regula (Білорусь). Офіційний представник Regula в Києві — фірма «Аналітичні системи». Найбільшою мірою цю техніку

застосовують банки, потім — магазини з обмінними пунктами, центри криміналістики, навчальні заклади [48; 72].

СПЕКТР-ЭКСПЕРТ-МБ - новий продукт НВО "Спектр®" - знаменує підсумок десятирічних розробок устаткування для експертиз грошових знаків і криміналістських досліджень. У цій серії приладів реалізовані найсучасніші засоби і технології отримання відеозображень. Конструкція приладу однокорпусна, із зовнішнім підключенням комп'ютера. Таке рішення надає гнучкість в плані можливостей модернізації як самого приладу, так і периферійного комп'ютерного устаткування.

На приладі можуть бути проведені наступні види досліджень з відеофіксацією:

спектральні дослідження на довжинах хвиль: 430, 450, 475, 502, 525, 560, 590, 615, 630, 660, 880, 940 нм;

спостереження УФ-люмінесценції: максимуми збудливого випромінювання на довжинах хвиль 254, 312, 365 нм;

спостереження червоною і ІК- ЛЮМІНІСТЕНЦІЇ:
максимуми збудливого випромінювання на довжинах хвиль 430, 450, 475, 502, 525, 560, 590, 615 нм;

спостереження в інфрачервоній області спектру: максимуми випромінювання на довжинах хвиль 880, 940 нм;

спостереження у відображеному білому і кольоровому освітленні (10 діапазонів);

спостереження в білому ГІК і УФ-365 нм освітленні;

спостереження в косопадаючому освітленні: біле, інфрачервоне освітлення;

візуалізація зображень з магнітними властивостями;

антістоксова люмінесценція.

Детальніше зупинімося на новинці ринку: Regula 4005.01 — прилад, призначений для експертно-криміналістичної оцінки достовірності документів, грошових знаків і цінних паперів. Дозволяє контролювати грошові знаки і

документи на достовірність: наявність ознак основних засобів поліграфічного захисту, флюоресцентних УФ-властивостей матеріалів об'єкта, який перевіряється, на наявність (відсутність) магнітних властивостей матеріалів, виявлення місця внесення змін до первинного змісту документа, ознак достовірності, обумовлених ІЧ-властивостями матеріалу, диференціювання матеріалів документів за ступенем поглинання ІЧ-променів [29; 274].

До складу програмно-апаратного комплексу входять наступні компоненти:

- Прилад контролю достовірності документів і грошових знаків Регула 4005М.

- Лупа переглядова.

- Монітор ч/б з діагоналлю 23 см.

- Магнітний зонд.

- Персональна ЕОМ.

- Спеціалізоване програмне забезпечення ПІС «Автодокумент».

- Спеціалізоване програмне забезпечення «Система Відеоскоп».

Основні технічні параметри:

- Збільшення стаціонарної оптичної системи — 7 крат.

- Збільшення лупи переглядовою — 10 крат.

- Збільшення оптичної системи спектральної відеолупи — 30 крат.

- Діапазон роботи УФ джерела — 300-400 нм.

- Освітленість на робочій поверхні від джерела білого світла, не меншого 1500 люкс.

- Освітленість на робочій поверхні від УФ освітлювача, не меншого 500 люкс.

- Діапазон роботи CCD-відеокамер — 450-1000 нм.

- Розмах вихідного відеосигналу, не меншого 0,7 Вольт.

- Кількість телевізійних ліній — 660.

- Середній час відновлення — 1 година.

- Термін служби — 5 років.

- Час безперервної роботи 8 годин.

Це обладнання незамінне для експерта-криміналіста. Звіт може бути готовий за 10—20 хвилин залежно від складності дослідження. Як говорять криміналісти: «Купюра «роздягається» на ваших очах». Аналогів цього приладу на українському ринку немає через високу вартість.

3.3. Криміналістичний облік підроблених паперових грошей України

Ще за часів існування СРСР фахівці у МВС розуміли важливість криміналістичних обліків для боротьби з фальшивомонетництвом, але поява нових грошових одиниць у колишніх республіках призвели до повного руйнування старої системи криміналістичних обліків підроблених банкнот. Необхідність створення нових систем криміналістичних обліків змушує криміналістів до пошуків нових форм та напрямків їх організації. Для покращення цього становища повинна бути налагоджена система централізованих криміналістичних обліків підробок паперових грошей, обладнаних сучасними автоматизованими інформаційно-пошуковими системами. “Інструкція про формування, ведення й використання криміналістичних обліків Криміналістичного центру МВС України”, затверджена наказом МВС України від 14.01.94 р. № 190, регламентує діяльність криміналістичних обліків.

Криміналістичні обліки створюються в Криміналістичному центрі з метою найбільш повного використання при проведенні оперативних та слідчих дій, слідів і речових доказів, вилучених з місць нерозкритих злочинів, а також з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертиз і досліджень [56; 173].

Залежно від завдань, що вирішуються, криміналістичні обліки мають пошукове та довідкове призначення.

Криміналістичні обліки пошукового призначення:

Систематизують об'єкти (натурні або їх копії), що безпосередньо пов'язані із вчиненням злочину і вилучені при оглядах місць подій або при проведенні інших слідчих та оперативних дій.

Використовуються для:

- порівняння об'єктів обліку з метою їх ідентифікації та встановлення єдиного джерела походження;
- порівняння з цими об'єктами експериментальних зразків з метою встановлення причетності до вчинення злочинів підозрюваних осіб та вилучених речей.

Містять у собі обліки:

- слідів пальців рук, вилучених з місць вчинення нерозкритих злочинів;
- фальшивих грошей та цінних паперів;
- підроблених бланків документів, виготовлених поліграфічним способом;
- куль, гільз і патронів з слідами зброї, що вилучені з місць вчинення злочинів.

Криміналістичні обліки довідкового призначення:

Формуються на підставі натурних зразків, каталогів, технічної документації та іншої інформації, одержаних від установ, організацій та підприємств.

Використовуються:

- при проведенні експертиз і досліджень;
- для створення та оновлення методичної та нормативної бази.

Обліки створюються рішенням керівництва Криміналістичного центру залежно від потреб слідчої та експертної практики.

На підставі узагальнення результатів досліджень об'єктів, що надсилаються до криміналістичних обліків, Криміналістичний центр готує та надсилає у відповідні науково - дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, а також експертні підрозділи Міністерства внутрішніх справ і Служби безпеки України (далі експертні установи та

підрозділи) орієнтовну інформацію. Ця інформація містить у собі описи характерних ознак об'єктів, що свідчать про єдине джерело походження цих об'єктів [25; 73].

Відповідальність за направлення об'єктів для постановки на криміналістичні обліки (залежно від установленого порядку формування) покладається на керівників підрозділів слідства та дізнання відповідних відомств.

Відповідальність за організацію перевірок об'єктів за криміналістичними обліками покладається на керівників оперативних та слідчих апаратів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України.

За збереження направлених у Криміналістичний центр об'єктів, своєчасність і якість перевірок відповідальність покладається на керівників Криміналістичного центру.

Наслідки перевірок оформляються довідками, що підписуються експертом і керівником Криміналістичного центру і надсилаються ініціатору.

Облік підроблених грошових знаків та цінних паперів ведеться в Криміналістичному центрі МВС України для:

- встановлення ознак спільності їх походження за способом і технологією виготовлення;
- підготовки орієнтовної інформації про характерні ознаки кожного варіанта підробки;
- виявлення осіб, які займаються виготовленням підроблених грошей.

Облік складається з колекції зразків підроблених об'єктів і картотеки інформації про факти їх вилучення.

Всі грошові знаки та цінні папери, що викликають сумнів, надсилаються слідчими або оперативними працівниками відповідних відомств до експертних установ та підрозділів для проведення експертиз або досліджень. У кожному відомстві перелік таких установ і підрозділів визначається самостійно.

Коли під час проведення експертиз або досліджень установлено, що об'єкти підроблені, їх ознаки порівнюються з ознаками орієнтовної інформації Криміналістичного центру.

Якщо ознаки підроблених об'єктів схожі з ознаками характерними для одного із джерел походження, зазначених в орієнтовній інформації, про це вказується у висновках експертизи або дослідження.

Підроблені об'єкти, в яких відсутні ознаки, відмічені в орієнтовній інформації, надсилаються експертними установами та підрозділами до Криміналістичного центру для взяття на облік [19; 7].

Об'єкти, що надіслані до Криміналістичного центру, підлягають перевірці. Один зразок об'єктів, яких немає в колекції, залишається для постійного зберігання та проведення порівняльних досліджень, про що повідомляється ініціатору.

Об'єкти, зареєстровані в колекції, вилучаються з колекції за вимогою слідчого або суду, але з обов'язковим їх поверненням після винесення вироку.

Результати перевірки надсилаються ініціатору.

Об'єкти, що поміщаються в колекцію, досліджуються і на підставі висновків досліджень готується орієнтовна інформація, яка надсилається до експертних установ та підрозділів.

Об'єкти в колекції розміщуються за розділами:

- паперові грошові знаки, виготовлені із застосуванням технічних засобів;
- мальовані грошові знаки;
- монети;
- цінні папери.

Щодо кожного факту вилучення підроблених об'єктів експертні установи та підрозділи, що проводили експертизу або дослідження, надсилають до Криміналістичного центру інформацію.

Інформація, що надійшла до Криміналістичного центру, заноситься на картку, яка поміщається в картотеку.

Облік підроблених бланків документів, виготовлених поліграфічним способом, ведеться в Криміналістичному центрі МВС України для:

- встановлення ознак спільності походження підроблених документів, бланки яких виготовлені з одного друкарського набору або форми;
- підготовки орієнтовної інформації про характерні ознаки кожного варіанта підробки;
- виявлення осіб, які займаються їх виготовленням.

Облік складається з колекції зразків підроблених об'єктів і картотеки інформації про факти їх вилучення.

Всі бланки документів (вироблених поліграфічним способом), що викликають сумнів, надсилаються слідчими або оперативними працівниками відповідних відомств до експертних установ та підрозділів для проведення експертиз або досліджень [61; 8].

Коли при проведенні експертиз або досліджень встановлено, що об'єкти підроблені, їх ознаки порівнюються з ознаками орієнтовної інформації Криміналістичного центру.

Якщо ознаки підроблених об'єктів схожі з ознаками, характерними для одного із джерел походження, зазначених в орієнтовній інформації, про це вказується у висновках експертизи або дослідження.

Підроблені об'єкти, в яких відсутні ознаки, відмічені в орієнтовній інформації, надсилаються експертними установами та підрозділами до Криміналістичного центру для додаткової перевірки.

Підроблені об'єкти, що надіслані в Криміналістичний центр, підлягають перевірці. Один зразок об'єктів, яких немає в колекції, залишається для постійного зберігання та проведення порівняльних досліджень, про що повідомляється ініціатору.

Об'єкти, зареєстровані в колекції, вилучаються з колекції на вимогу слідчого або суду, але з обов'язковим їх поверненням після винесення вироку.

Результати перевірки надсилаються ініціатору.

Об'єкти, що поміщаються в колекцію, досліджуються і на підставі висновків досліджень готується орієнтовна інформація, яка надсилається до експертних установ та підрозділів.

Щодо кожного факту вилучення підроблених об'єктів експертно - криміналістичні установи та підрозділи, що проводили експертизу або дослідження, надсилають до Криміналістичного центру інформацію. Інформація, що надійшла до Криміналістичного центру, заноситься на картку, яка поміщається в картотеку [38; 467].

Обліки довідкового призначення складаються з:

- банків даних про властивості, розміри, форми та інші характеристики речовин і речей;
- натурних колекцій і картотек.

Об'єкти, необхідні для створення, поновлення, зміни обліків, придбаваються на підприємствах, у торговельних організаціях, аптеках, лікувальних закладах і т.п. за рахунок коштів, що виділяються на придбання витратних матеріалів, а також шляхом обміну з експертно-криміналістичними підрозділами органів внутрішніх справ зарубіжних країн, з якими укладені відповідні угоди. У разі потреби довідкові колекції поповнюються речовими доказами в кримінальних справах, які підлягають знищенню за ухвалою суду. Інформація, одержана з використанням обліків довідкового призначення, видається зацікавленим службам на підставі письмового запиту або за ініціативою Криміналістичного центру.

Більшість співробітників МВС України вважають за необхідне організацію чіткої системи обліку інформації щодо випадків вилучення підробок гривень НБУ між експертними підрозділами (органами) різних відомств.

Криміналістичне дослідження гривень НБУ складається з етапів, у процесі яких вирішуються різні завдання та використовуються різноманітні прийоми та методи, але незалежно від питань, які поставлені перед експертом, він повинен дотримуватись визначеної послідовності застосування

криміналістичних засобів та методів для забезпечення повноти дослідження та зберігання речових доказів.

Таким чином, розширення та поглиблення об'єму інформації в галузі виготовлення підроблених банкнот, яке передбачає необхідність використання комплексної методики для вирішення широкого спектру питань, об'єднаних загальним предметом і об'єктом дослідження, наявність програми та курсу лекцій з підготовки спеціалістів в даній області судової експертизи, а також наявність в кримінальному законодавстві самостійного складу злочину, який передбачає відповідальність за фальшування грошей, і, нарешті, розширення кола експертних та не експертних установ, що здійснюють дослідження банкнот (і цінних паперів), вказують, на нашу думку, на об'єктивну необхідність виділення експертизи паперових грошових знаків в самостійний вид судової експертизи в рамках технічної експертизи документів.

Застосування техніки при розслідуванні злочинів не тільки рекомендоване фахівцями, але і дозволене законодавством. Грошовий знак - специфічний об'єкт дослідження, яке припускає застосування технічних засобів. Слідчий, що використовує такі засоби при огляді грошового знаку, зобов'язаний: правильно визначити, які з них можуть бути застосовані у кожному конкретному випадку огляду; повідомити присутнім, яка мета використання цих засобів і які завдання повинні бути вирішені з їх допомогою; переконатися в справності і придатності приладів і устаткування до рішення поставлених завдань; створити умови, необхідні для застосування відповідної техніки (вибрати приміщення, здійснити розміщення і включення приладів, забезпечити присутність фахівця у разі неможливості самостійно застосовувати технічні засоби при огляді і т.д.); забезпечити збереження грошового знаку в процесі здійснюваної слідчої дії.

Слідчий не має права застосовувати такі способи і технічні засоби дослідження, які можуть привести до псування або знищення об'єкту, тобто обробляти купюру водою, ацетоном, газоподібними речовинами, розчинниками і іншими матеріалами); застосовувати науково-технічні засоби при огляді

грошового знаку тільки в тому випадку, якщо виявлений з їх допомогою факт є очевидним, наочним як для понятьих, так і для всіх інших учасників процесу

ВИСНОВКИ

З моменту введення в обіг гривні НБУ відносяться до числа найпоширеніших об'єктів техніко-криміналістичного дослідження документів. На нашу думку, експертизу паперових грошей потрібно виділити як самостійний вид експертного дослідження у рамках технічної експертизи документів. При цьому експертизу паперових грошей потрібно розділити на два підвиди: експертиза паперових грошей України та експертиза іноземної паперової валюти.

Криміналістичне дослідження паперових грошей України як окрема проблема у криміналістичній літературі досі детально не розглядалось. Криміналістичне дослідження паперових грошей України у своїй основі є комплексним. Паперові гривні НБУ як речові докази являють собою складну систему з інформаційним полем, яке умовно можна поділити на три групи об'єктів пізнавальної діяльності: 1) власні (реквізити та матеріали банкнот); 2) технологічні (технологічні процеси та технічні засоби, які застосовані для виготовлення банкнот); 3) надбані (сліди рук, речовин, предметів і т. інш.).

Особлива увага у роботі експерта-криміналіста приділяється питанням встановлення єдиного джерела походження фальшивих гривень НБУ, а це можливе лише на основі професійного встановлення способу підробки та проведення ідентифікаційних досліджень вилучених купюр. Особливі труднощі викликає ідентифікація гривень НБУ, підроблених з використанням сучасної копіювально-множильної техніки, а також кольорових струменевих та лазерних принтерів, оскільки зараз не існує розроблених методик щодо ідентифікації документів, виготовлених за допомогою такої техніки. Тому цей напрямок досліджень потребує подальшого глибокого вивчення.

У висновку техніко-криміналістичної експертизи паперових гривень НБУ експерт на основі проведеного дослідження, шляхом використання спеціальних знань повідомляє судово-слідчим органам свій висновок про те, чи відповідає наданий грошовий знак України (за якістю та наявністю всіх необхідних

реквізитів та захисних елементів) зразку гривень НБУ такого ж року випуску та номіналу. Якщо ні – то яким способом та з застосуванням якого обладнання він був виготовлений. У висновку при необхідності можуть бути вирішені ідентифікаційні питання (у випадку надання зразків для порівняння або вилучених технічних засобів чи матеріалів (паперу, фарб, клеїв і т.інш.)). Цей висновок дозволяє з'ясувати ряд важливих обставин злочину, сприяє встановленню істини по справі і викриттю винних. Фактичні дані, які містяться у висновках експерта згідно з кваліфікацією доказів можуть бути як викриваючими, так і виправдовуючими доказами.

Одним з найважливіших завдань боротьби з підробкою паперових грошей України є профілактика злочинних дій щодо виготовлення фальшивих гривень НБУ.

Аналіз захисних елементів паперових грошей України та способів їх підробки дозволив сформулювати рекомендації щодо підвищення захисту гривень НБУ:

1) при впровадженні нових елементів захисту слід надавати перевагу тим, які легко виявляються користувачами без спеціального обладнання (для полегшення перевірки справжності банкнот), але значно ускладнюють підробку грошових знаків: голографічним елементам або зображенням, нанесеним спеціальними фарбами – іридисцентними чи “овіай”;

2) змінити дизайн гривень НБУ для того, щоб банкноти різних номіналів відрізнялись за розмірами, кольоровою гамою та зображеннями номінальної вартості;

3) на банкнотах слід нанести текст з попередженням про кримінальну відповідальність за фальшивомонетництво;

4) папір банкнот слід зробити більш щільним та зносостійким, тонованим (у залежності від номіналу), а фарби – більш стійкими до впливу хімічних розчинників;

5) підвищити рельєфність зображень, нанесених металографським способом, особливо в місцях нанесення кіп-ефекту з метою посилення його

виразності.

Важливу роль в організації пошуку фальшивомонетників відіграють, насамперед, діагностичні дослідження, висновки яких є складовим, а інколи і основним джерелом при розшуку злочинців. Такі відомості можуть бути одержані виключно на основі аналізу накопиченої інформації центральною картотекою підроблених паперових грошових знаків, висновків криміналістичних досліджень, а також даних, отриманих оперативно-слідчим шляхом. Діагностування дає змогу одержувати оперативно-розшукову інформацію про злочинців, бути базовими даними для пошуку осіб, що підозрюються, висувати слідчі версії, готувати розшукові таблиці, підвищувати якість експертних досліджень.

Безумовно, що однією з найважливіших задач в боротьбі з фальшуванням грошей є профілактика злочинних дій, пов'язаних з виготовленням підроблених банкнот. Ось чому разом з оперативно-слідчою профілактикою, яка детально викладена в існуючих методичних посібниках, чільне місце повинні зайняти експертно-профілактичні заходи, які в комплексі змогли б створити жорсткий бар'єр поширенню фальшивомонетництва в Україні. До них передусім слід віднести рекомендації Національного банку України по вдосконаленню системи захисту національних грошових знаків, підготовку висококваліфікованих експертів не тільки органів внутрішніх справ, але й служби безпеки, міністерства юстиції, митної служби, НБУ та комерційних банків, інформування населення за допомогою всіх засобів масової інформації про деякі елементи захисту грошових знаків та появу в обігу підроблених.

Проблема удосконалення роботи правоохоронних органів з попередження та розслідування фальшивомонетництва у зв'язку з поширенням діяльності в Україні організованих злочинних угруповань фальшивомонетників набуває останніми роками особливої актуальності. Масовий характер виготовлення підробок і складність розслідування цієї категорії злочинів свідчать про її високу суспільну небезпеку. З кожним роком фальсифікація грошей розповсюджується на нові території, розширюється та оновлюється й

асортимент “виробів”. Кількість країн, чия валюта підроблюється і на території яких виявляються фальшиві гроші, невпинно зростає. І тому, на нашу думку, для більш ефективної протидії фальшивомонетництву існує необхідність об’єднання зусиль працівників ОВС та інших спеціальних служб різних країн світу, застосування найсучасніші досягнень науки і техніки, підготовки більш досвідчених фахівців для виявлення та профілактики даного виду злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.96. URL:
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.01. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
5. Інструкція про формування, ведення і використання криміналістичних обліків Криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 14 січня 1994 р. № 190.
6. Авантюристы, иллюзионисты, фальсификаторы, фальшивомонетчики / Подгот. текста Ю.Н.Петрова. Минск: Литература, 1996. 608 с.
7. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. М.: Юристъ, 1999.
8. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. М.: Норма, 2000.
9. Агафонов В.В., Бурнашов Н.А., Волков Е.А. и др. Криминалистика: Учебник для экспертов-криминалистов. М.: Юрлитинформ, 2005.
10. Альжаева Н.И. Краткий курс по криминалистике. М.: Окей-книга, 2007
11. Баев О.Я. Основы криминалистики: Курс лекций. М.: Экзамен, 2003.
12. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М.: Изд-во БЕК, 1997. 342 с.
13. Бірюкова Т.П. Особливості огляду місця події у справах про фальшивомонетництво. *Вісник Луганського ін-ту внутрішніх справ МВС України*: Наук.-теоретич. журнал. Луганськ: ЛІВС МВС України. 2000. Вип. 4. С. 132–137.

14. Біленчук П.Д., Гель А.П., Салтевський М.В., Семаков Г.С. Криміналістика (криміналістична техніка): Курс лекцій. К.: МАУП, 2001.
15. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. К.: МАУП, 2007.
16. Березовский М. Если вы не фальшивомонетчик. Ориентир ДиП. 1991. № 20. С. 9.
17. Беляева Г.А., Калашников А.Н., Беляевский В.Л. О специальных знаниях в судебно-техническом исследовании документов. *Теория и практика использования специальных знаний при расследовании преступлений.*: Сб научн.тр. Волгоград, 1989. С. 51-57.
18. Валерко В. В. Україну ввозять усе. Навіть фальшиві гроші. *Юридичний вісник України.* 1997. № 8. С. 5.
19. Валерко В. Наступ на фальшивомонетників. *Уряд. кур'єр.* 2001. 24 квіт. С. 7.
20. Валиев С., Эльтазаров Б. Защита ценных бумаг. М., 1997. - 156 с.
21. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
22. Верещак М.В. Питання, що стосуються розгляду кримінальних справ про фальшивомонетництво. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* 1998. №1
23. Воробей О.В. Проблеми захисту гривні від підробки (кримінальний аспект). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2003. Вип. 2. С. 167–172.
24. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003.
25. Глейзер М. М. Сводный каталог бумажных денежных знаков, стандартных и юбилейных монет стран СНГ и Прибалтики. 3-е издание, исправленное и дополненное. СПб. : Фолио-пресс, 2003. 92 с.

- 26.Гроші в Україні: факти і документи. / М.Ф. Дмитрієнко, В.А. Ющенко, В.М. Литвин, Л.В. Яковлєва. К.: “ARC-UKRAINE”, 1998. 456 с.
- 27.Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: Монографія. Х.: НУВС, 2001. 384 с.
- 28.Дьяченко О.Ф., Щербаковська Л.П. Возможности дифференциации копировально-размножувальних апаратів з кольоровим зображенням при криміналістичному дослідженню документів. Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы: Сб.научн.тр.ХНИИСЭ – Харьков, 1998. С.101-103.
- 29.Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. 3-є вид. К.: Знання, 2000. 587 с.
- 30.Загородній А.Г., Вознюк П.Д., Смовженко Т.С. Дизайн і захист грошових знаків України. Львів: Вид-во ЛБІ НБУ, 2000. 112 с
- 31.Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: Навч.-практ. посібник / Уклад. Б.О. Кирись. Львів: Ліга-Прес, 2008. 408 с.
- 32.Ильчишин А. Нам вид купюр и сладок, и приятен. *Техника*. 2000. №4. С.18-21.
- 33.Кир'янов В. Фальшивомонетники. *Вісник прокуратури*. 2001. № 1 (7). С. 100-101.
- 34.Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. Москва, 1995
- 35.Криминалистика: Учебник / Под ред. А. Г. Филиппова. Москва, 1998
- 36.Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. А. Ф. Волынского. М., 1999
- 37.Криміналістика: Підруч. для вищих навч. закл. / П. Д. Біленчук, В. В. Головач, М. В. Салтевський. Київ, 1997
- 38.Калужна О.М. Про роль криміналістичної характеристики у системі методики розслідування фальшивомонетництва // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіональної науково-практичної

конференції. 5-6 лютого 2004 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Фрака, 2004. С. 466-467.

39.Калужна О. Спосіб виготовлення підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державних лотерей як елемент криміналістичної характеристики фальшивомонетництва // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції. 9-10 лютого 2006 р. Львів: Юридичний факультет ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 418-420.

40.Калужна О.М. Криміналістична характеристика злочинів: сучасний стан та тенденції // Сучасні проблеми юридичної науки та практики: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / За заг. ред. проф. М.І.Панова. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 195-198.

41.Калужна О.М. Криміналістична характеристика злочинів як уніфікована форма криміналістичного дослідження злочинної діяльності окремих видів: традиції і новації // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції. 8-9 лютого 2007 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Фрака, 2007. С. 528-530.

42.Калужна О.М. Поняття предмета посягання як елемента криміналістичної характеристики фальшивомонетництва // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків) 25-26 вересня 2003 р. / Ред. кол.: М.І.Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. Х.: Гриф, 2003. С. 146-149.

43.Калужна О. Особа фальшивомонетника та її криміналістично значимі ознаки // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції. 13-14 лютого 2002 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Фрака, 2002. С. 284-286.

44. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. К.: Атіка, 2007. 656 с.
45. Крохмалюк Д. Тут друкуються гроші. *Вісник НБУ*. 1996. № 2
46. Коваленко В.В., Бирюкова Т.П. Значение данных о способах и признаках подделки денежных знаков для расследования фальшивомонетничества. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. Луганськ, 1999. №3. С. 143-150.
47. Корольков А.Г. Рисованные деньги как объект криминалистической экспертизы. Экспертная практика и новые методы исследования. М., 1989. Вып. 15. С. 20-25.
48. Корольков А.Г., Белоусова О.Д. Использование почерковедческих методов при криминалистическом исследовании рисованных денежных билетов. *Экспертная практика*. М., 1989. Вып. 27.- С. 71-77.
49. Кузнецов В.В., Лютов В.П. Изготовление ценных бумаг новыми способами. *Экспертная практика*. М., 1994. № 36. С. 37-48.
50. Липовский В.В., Лутонина Г.Д., Мороз Т.И. и др. К вопросу о возможности идентификации матричных принтеров по изготовленным с их помощью документам. Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы: Сб.научн.тр.ХНИИСЭ. Харьков, 1998. С.96-98.
51. Лопата В.І. Надії та розчарування, або метаморфози гривні. К.: Дніпро, 2000. 160 с.
52. Лютов В.П. и др. Распознавание поддельных бумажных денег: Учебное пособие. М.: ЭКЦ МВД РФ, 1993. 40 с.
53. Мацишин В.С. Вопросы защиты от подделок денежных знаков. *Вестник Днепропетровского университета. Правоведение*. Днепропетровск: Вид-во ДДУ, 1996. Вып. 3. С. 188-193
54. Мацишин В.С. Интерпол проти фальшивомонетництва // Бюллетень з обміну досвідом роботи: Науково-практичне видання. К.: РВВ МВС України, 2001. № 131. С. 57-64.

55.Мацішин В.С. Систематизація обставин, які необхідно встановлювати у кримінальних справах про фальшивомонетництво. *Право України*. 2001. № 6. С. 65–68.

56.Мацішин В.С. Особливості огляду місця події у справах про фальшивомонетництво, вчинене з використанням комп'ютерної техніки // *Криміналістичний вісник: Наук.-практич. зб. Вип. 1 /Держ. наук.-дослід, експерт.-криміналістич. центр МВС України; НАВСУ. Одеса, 2000. С. 173.*

57.Мацішин В.С. Фальшивомонетництво в Україні: причини й умови поширення // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю: Тези доповідей науково-практичної конференції 30 березня 2000 р. К.: ГСУ МВС України. НАВСУ, 2000. С. 136-137.

58.Мирский Д.Я., Сахарова Е.А. Возможности кодирования при создании информационно-поисковой системы применительно к решению задач судебно-технической экспертизы документов. // *Процессуальные аспекты судебной экспертизы: Сб.научн.тр.ВНИИСЭ. М., 1986. С.102-128.*

59.Мирский Д. Титулованные фальшивомонетки // *Наука и жизнь*. 1969. - №10. С. 52-53.

60.Медведев А.С., Милорадов И.А., Чулков С.В. Признаки поддельных денежных билетов, изымаемых из обращения. *Экспертная практика*. М., 1992. №34. С. 9-33.

61.Панченко А. Попалась фальшивая купюра – лучше сразу выбросьте! // *Сегодня*. 2004. № 226.

62.Палий В.М., Попов Ю.П., Робур И.И., Робур Л.И. Голографическая защита ценных бумаг и предметов: состояние и перспективы развития // *Криминалистика и судебная экспертиза: Межведомственный научно-методический сборник*. К.: Министерство юстиции Украины, 1997. Вып. 48. С. 105-108.

63.Петряев С.Ю. Осторожно, фальшивка! (справочник для кассиров пунктов обмена валют и экспертов коммерческих банков). К., 1997. С. 28

64.Петряев С.Ю. Криминалистическое исследование поддельных иностранных бумажных денег: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Национальная академия внутренних дел Украины. Киев, 1998. 251 с.

65.Польской Г.Н. Тайны монетного двора: Очерки истории фальшивомонетничества с древнейших времен и до наших дней. М.: Финансы и статистика, 1996. 256 с.

66.Ронський І. Державна готівка “розбавлена” фальшивою національною валютою на 0,01 відсотка // Юрид. вісник України. 2000. 13–19 квіт. № 15. С. 6.

67.Родионов К.С. Интерпол: вчера, сегодня, завтра. М., 1990. С. 127.

68.Рябченко П. Ф. Полный каталог бумажных дензнаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769–2003 г.г.). Т. 3. Боны стран СНГ и Прибалтики. Дополнения к т. I «Боны России» и т. 2 «Боны Украины». 3-е переиздание, дополненное и переработанное. Киев: Випол, 2005. – 432 с.

69.Салтевский М. В. Криминалистика: Учеб.-практич. пособие. Харьков, 1997

70.Стариков Е.В. и др.. Исследование денежных билетов, ценных бумаг и документов, изготовленных средствами электрофотографии: Методические рекомендации. М.: ЭКЦ МВД РФ, 1998. 32 с

71.Стариков Е.В., Белоусов А.Г., Белоусов Г.Г. Определение вида копировально-множительных устройств, используемых при подделке денежных билетов, ценных бумаг и документов: Методические рекомендации. – М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2000. 40 с.

72.Сергеев И. Н. Бумажные деньги бывших республик СССР. 1991–2005. М. : 2005. I изд. 38 с.

73.Тхоржевський Р.Й. Нариси історії грошей в Україні: Навчальний посібник. Тернопіль, 1999. 238 с.

74.Шаталов В.С., Ваксян А.З. Фальсификация, подделка, подлог...(научно-популярное издание). М.: Лига Разум, 1999

75.Яковенко М. Фальшивомонетництво як різновид економічної злочинності // Вісник прокуратури. 2001. №2.